

The Greek Review of Social Research

Vol 140 (2013)

Special Issue 140-141, B-C: Migration, gender and precarious subjectivities in the era of crisis. Editors: Athina Athansiou, Giorgos Tsimouris

Mapping the biopolitics of borders: Bodies, places, deterritorializations

Αθηνά Αθανασίου, Γιώργος Τσιμουρής

doi: [10.12681/grsr.54](https://doi.org/10.12681/grsr.54)

Copyright © 2013, Αθηνά Αθανασίου, Γιώργος Τσιμουρής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Αθανασίου Α., & Τσιμουρής Γ. (2013). Mapping the biopolitics of borders: Bodies, places, deterritorializations. *The Greek Review of Social Research*, 140, 3–37. <https://doi.org/10.12681/grsr.54>

Αθηνά Αθανασίου*, Γιώργος Τσιμουρής**

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΩΝΤΑΣ ΤΗ ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ:
ΣΩΜΑΤΑ, ΤΟΠΟΙ, ΑΠΕΔΑΦΟΠΟΙΗΣΕΙΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο πλαίσιο της τρέχουσας κρίσης, η επισφάλεια αναδεικνύεται σε αρχή συγκρότησης κάποιων υποκειμένων ως «ξένων σωμάτων». Οι νόρμες της μεταναστευτικής και της έμφυλης ιδιότητας, σε αδιάρρηκτη σχέση με την οικονομική και ταξική θέση, επιστρατεύονται ως τεχνικές χάραξης ορίων και συνόρων και, ταυτόχρονα, ως τεχνικές βιοπολιτικής ρύθμισής τους. Συγκεκριμένα, εθνικά/φυλετικά και έμφυλα υποκείμενα, μέσω της υπαγωγής τους σε ουσιοκρατικές τυπολογίες πλεοναζόντων σωμάτων, μετατρέπονται σε αποκηρυγμένες εξαιρέσεις της τάξης του πολιτικού: ιδεώδεις «άλλοι», ιδεώδη θύματα. Στο πλαίσιο αυτό, το λογοθετικό καθεστώς της εθνικής, ιδιοκτησιακής, λευκής και ετεροκανονικής αρρενωπότητας εμποδώνεται ως η κατεξοχήν πολιτισμική νόρμα που ρυθμίζει το περιεχόμενο του ανθρώπινου και του πολιτικού. Η έμφυλη και η εθνική/εθνοτική θέση –στην επιτελεστική τους σύμπραξη– διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στους τρόπους με τους οποίους οι μηχανισμοί εκτόπισης και εντόπισης των ανοίκειων «άλλων» παράγουν και οριοθετούν την πολιτική κοινότητα. Πώς η συνάρθρωση έμφυλης και μεταναστευτικής θέσης παράγει διαφορετικές επιτελέσεις και ενσαρκώσεις του διεθνοτοπικού [glocal]; Πώς οι εθνικισμοί απο-εδαφοποιούνται και ανα-εδαφοποιούνται μέσω εννοιολογήσεων και πρακτικών του φύλου, της σεξουαλικότητας και της μετανάστευσης; Αν η εξουσία συναρτάται με την αντίσταση, πώς τα πολιτισμικά αδιανόητα υποκείμενα, που εκ-τοπίζονται

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

** Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

και εν-τοπίζονται ως περιττά και ξένα, επιστρέφουν στο πεδίο των πολιτικών εξελίξεων διαταράσσοντας την κανονιστική βία που τα έχει εκτοπίσει;

Λέξεις κλειδιά: επισφάλεια, διεθνοτοπικό, σύνορο, βιοπολιτική, κυβερνολογική

1. Η ΒΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΑΣ: ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΚΡΙΣΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Στις τωρινές συνθήκες οξύτατης πολιτικο-οικονομικής κρίσης και νεοαποικιακής αναδιάρθρωσης του παγκόσμιου καπιταλισμού, η λογική των ορίων, των συνόρων, των τειχών, των περιχαρικών και των περιφράξεων επανέρχεται στο προσκήνιο ηγεμονικών λόγων και στρατηγικών, πολιτικών αντιπαραθέσεων, αλλά και αναζητήσεων στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών. Καθώς αναδύονται ολοένα και περισσότερες και εντατικότερες μορφές οικονομικής βίας, κοινωνικής ευπάθειας και οδύνης, αρθρώνονται κοινωνικές διεκδικήσεις και συλλογικές κριτικές πρακτικές που επιχειρούν την ηθική και πολιτική ανάκτηση του δημόσιου χώρου από τον αυταρχικό δογματισμό της εταιρικής διακυβέρνησης.

Στα ποικίλα διακριτά αλλά αλληλένδετα επίπεδα της διαχείρισης του δημόσιου χώρου, της μισθωτής και άμισθης εργασίας, της ιθαγένειας, της ιδιότητας του πολίτη, της εθνικής ασφάλειας, των διεθνών ανθρωπιστικών κρίσεων και καταστάσεων «έκτακτης ανάγκης», η επισφάλεια αναδύεται πλέον ως καθοριστική αρχή συγκρότησης υποκειμένων ως «ξένων σωμάτων». Στο πλαίσιο ενός εθνο-νεοφιλελεύθερου κοινωνικού δαρβινισμού που παραλύει τη δημοκρατία, επιστρατεύει τη στρατηγική του φόβου, καταστρέφει ολοκληρωτικά το κράτος πρόνοιας και επιχειρεί να υποδουλώσει την εργασία, ευρέα στρώματα της κοινωνίας εκ-τοπίζονται και εν-τοπίζονται ως «ξένα σώματα», εγκλείονται και αποκλείονται, ακινητοποιούνται και μετακινούνται, ορίζονται και εξορίζονται, ταξινομούνται και παραλείπονται. Οι νόρμες της μεταναστευτικής και της έμφυλης ιδιότητας, σε αδιάρρηκτη σχέση με την οικονομική, ταξική και γεωπολιτική θέση, επιστρατεύονται ως τεχνικές χάραξης ορίων και συνόρων, και ταυτόχρονα ως τεχνικές ελέγχου, αστυνόμευσης και βιοπολιτικής ρύθμισής τους.

Τόσο το φύλο όσο και η μετανάστευση έχουν ιστορικά οριστεί ως αιτίες της οικονομικής επισφάλειας. Σε ποικίλους ρατσιστικούς

λόγους και πρακτικές, τόσο οι «γυναίκες» όσο και οι «μετανάστες» –μέσω της υπαγωγής τους σε μια ουσιοκρατική και ομογενοποιητική τυπολογία– αναπαρίστανται ως πλεονάζοντα σώματα της εθνικής και διεθνικής νεοφιλελεύθερης τάξης πραγμάτων. Μετατρέπονται, έτσι, στο αποκηρυγμένο περιθώριο της τάξης του πολιτικού: ιδεώδεις «άλλοι», ιδεώδη θύματα. Με την έννοια αυτή, η επισφάλεια αναφέρεται σε μια κοινωνική συνθήκη παραγωγής υποκειμένων ως ξένων, ενδεών, περιττών, ασύμβατων και αβίωτων, με γνώμονα έμφυλες, σεξουαλικές, φυλετικές, ταξικές, εθνικές και εθνοτικές νόρμες που ορίζουν ποιες μορφές ζωής λογίζονται ως κοινωνικά βιώσιμες και αξιοβίωτες.

Έτσι, η συνθήκη της επισφάλειας αναφέρεται στην κανονικοποιητική βία μέσω της οποίας ιεραρχείται το ευάλωτο της ανθρωπίνης ζωής και, μέσω αυτής της ιεραρχίας, περι-ορίζεται αυτό που είναι πολιτισμικά διανοητό ως βιώσιμο υποκείμενο και αξιοβίωτος βίος. Συγκεκριμένα καθεστώτα λόγου και εξουσίας, όπως αυτά που εμπλέκονται στις οντολογίες του έμφυλου ετεροκανονικού διπολισμού και της εθνικής συνάφειας, καθιστούν τη ζωή αντικείμενο συστηματικής πολιτικής χειραγώγησης και οριοθετούν τις επικράτειες του ανθρώπινου και του πολιτικού. Στο πλαίσιο αυτό, το κανονιστικό ιδεώδες της εθνικής, αστικής, λευκής και ετεροκανονικής αρενωπότητας εμπεδώνεται ως η κατεξοχήν πολιτισμική νόρμα που ρυθμίζει το περιεχόμενο του ανθρώπινου και του πολιτικού.

Οι εκτοπίσεις και οι εντοπίσεις μέσω των οποίων εμπεδώνεται σήμερα η οριοθέτηση του πολιτικού και του ανθρώπινου συνδέονται με ποικίλες επιτελέσεις του ορίου και του συνόρου: κυριολεκτικές και μεταφορικές, εμπράγματα και φαντασιακές, συγκεντρωμένες και διάχυτες, ρητές και άρητες, εδαφικές και απο-εδαφοποιημένες. Αυτές οι εκτοπίσεις και οι εντοπίσεις παράγουν με τη σειρά τους ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών και ενδιάμεσων εκδοχών *οριοθέτησης*: εθνικά σύνορα, όρια ταυτοτήτων, περιφράξεις και ανακτήσεις δημόσιων χώρων, συμβολικές περιχαρακώσεις, επισφαλείς διαβάσεις, επικίνδυνες διαπερατότητες, αμφιλεγόμενες εδαφικότητες, απεδαφοποιημένες δικτυώσεις, όρια διαβίωσης και αβίωτες οριακότητες.

Η σημερινή συνθήκη διεθνικότητας φέρνει στο προσκήνιο το στατικό δεσμό μεταξύ εντοπισμού/εν-τοπιοποίησης και εκ-τόπισης. Καθώς η διεθνικότητα αναδύεται ως πεδίο παραγωγής και διακύβευσης του «νέου βιοπολιτικού σώματος της ανθρωπότητας» (Agamben, 2005: 29), τα σύνορα ανάμεσα στη φουκωϊκή έννοια της

κυριαρχίας, ως μορφής διακυβέρνησης που προσβλέπει στον έλεγχο εν-τοπίσιμων σωμάτων, και σ' αυτήν της βιοεξουσίας, ως διάχυτης, διευρυμένης, αποκεντρωμένης και αποεδαφοποιημένης μορφής εξουσίας, γίνονται ολοένα και περισσότερο ρευστά και διαπερατά (Foucault, 2002 [1997]· Rabinow και Rose, 2003), καθώς ποικίλες μορφές κυβερνολογικής αναδύονται και εμπεδώνονται τόσο εμπειρικλείοντας όσο και αποκλείοντας. Αναδύεται έτσι ένα σύστημα διεθνικής νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας (Ferguson και Gupta, 2005), το οποίο περιλαμβάνει διεθνικά δίκτυα γνώσης-εξουσίας, υπερεθνικούς φορείς, διακρατικές συνθήκες, τοπικές οργανώσεις βάσης, οργανισμούς ανθρωπιστικής αρωγής και διαχείρισης, καθώς και την κυβερνητικότητα των μη-κυβερνητικών οργανισμών και οργανώσεων (βλ. και Ong και Collier, 2005). Στο πλαίσιο αυτής της «γεωπολιτικής της κινητικότητας» (Hyndman, 2000), μετακίνηση και περιορισμός αποτελούν αλληλένδετες τροπικότητες εξουσίας και κοινωνικής εμπειρίας. Καθώς η μονοπολιτισμικότητα και η πολυπολιτισμικότητα περιπλέκουν και ανταλλάσσουν τις τεχνικές τους, παράγονται διάφορες εκδοχές αυτού που η Anne-Marie Fortier (2008) αποκαλεί «πολυπολιτισμικό εθνικισμό». Η συγκρότηση μιας Ευρώπης «χωρίς (εσωτερικά) σύνορα» συνυφαίνεται με την οικοδόμηση μιας «Ευρώπης-φρουρίου» μέσω της χάραξης και στερέωσης εθνικών συνόρων στα όρια της ζώνης του Σένγκεν. Η απεριόριστη κινητικότητα του κεφαλαίου και των καπιταλιστικών και κοσμοπολιτικών υποκειμένων της «νέας Ευρώπης» εξασφαλίζεται μέσω της εμπορευματοποιημένης κυκλοφορίας και ακινητοποίησης των μη-Ευρωπαίων, μετακινούμενων «άλλων»: μεταναστών χωρίς χαρτιά, αιτούντων άσυλο, παράνομων ξένων και μη-πολιτών. Η ευέλικτη ευρωπαϊκή πολιτεότητα της «ελεύθερης αγοράς» καθίσταται δυνατή μέσω της αντικειμενοποίησης αυτών των μετακινούμενων και ακινητοποιούμενων «άλλων» που μετατρέπονται σε παρίες και «ύλη εκτός τόπου» (βλ. και Malkki, 1992).

Αυτές οι μετατοπίσεις, που δεν εμπίπτουν σε εύχρηστους διυσιμούς μεταξύ εντοπισμού και εκτοπισμού και που υποδηλώνουν πολύπλοκες εκφορές του κοσμοπολιτικού (Cheah και Robbins, 1998), θέτουν σε δοκιμασία και κίνηση κανονιστικές εννοιολογήσεις της ταυτότητας, του πολιτισμού, της ιδιότητας του πολίτη, του ανήκειν, της υποκειμενικότητας: Πώς συγκροτούμαστε ως διεθνικά υποκείμενα, «ξένοι», «φιλοξενούμενοι», «δικοί», «γηγενείς», «νομάδες», «εγκατεστημένοι» ή «ξεριζωμένοι», μέσω της εν-τοπιότητας και μέσω της

μετα-κίνησης; Πώς κατοικούμε αυτόν τον κόσμο και πώς επιτελούμε το ανήκειν και το μη-ανήκειν; Και τι είναι αυτό που μας συγκροτεί και μας κάνει αυτό που είμαστε και επιθυμούμε καθώς επιτελούμε αυτές τις δυνατότητες και αδυνατότητες του ανήκειν; Πώς σκεφτόμαστε, αισθανόμαστε και δρούμε πολιτικά μέσα σ' αυτά τα συμφραζόμενα επιτελεστικής διασταύρωσης φύλου και εθνότητας; Ποιους τόπους χαρτογραφούν, επινοούν και επιτελούν οι πολιτικές μας επιθυμίες; Πώς στις διαφορετικές συνθήκες βιοπολιτικής των συνόρων ορίζονται και περι-ορίζονται τα δικαιώματα («δικά μας» και των «άλλων») αλλά και το δικαίωμα να έχουμε/έχουν δικαιώματα;

Το ειδικό αυτό τεύχος διερευνά τους τρόπους με τους οποίους οι εγγλεισμοί, οι αποκλεισμοί, οι διαβάσεις και οι δικτυώσεις, που αφορούν τη μετανάστευση, την προσφυγιά, το άσυλο, το φύλο και τη σεξουαλικότητα, παράγουν σύνορα, όρια και τόπους στα σύγχρονα τοπικά, υπερ-τοπικά, εθνικά και διεθνικά συμφραζόμενα. Εξετάζει πώς οι αλληλένδετες επιτελέσεις του φύλου, της σεξουαλικότητας, της κοινωνικής τάξης και της εθνικής και εθνοτικής ταυτότητας εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία παραγωγής της υφής του τόπου, του ορίου και του συνόρου, ιδιαίτερα σε μια ιστορική συνθήκη όπου οι καθιερωμένες περιχαράκώσεις και οριοθετήσεις περιπλέκονται με πιο διάχυτες μορφές χάραξης και επιτήρησης συνόρων, ύψωσης τειχών και αστυνόμευσης των διαβάσεων.

Το φύλο και η μετανάστευση χαράσσουν όχι μόνο εδαφικά σύνορα και εδαφικές περιοχές με αποκλειστική κυριαρχία, όχι μόνο διεθνικά δίκτυα μετακίνησης και μετατόπισης, αλλά και, ταυτόχρονα, γεωμετρίες ισχύος που αφορούν τη συγκρότηση έμφυλων υποκειμένων. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι πώς επιτελούνται οι υποκειμενικότητες στο όριο –ως ταυτόχρονα οριακές και διασυνοριακές– και πώς προκύπτουν μέσα από πολλαπλές διαδρομές, διαφυγές, καταφυγές και ανοίξεις ενοικήσεις. Όπως καταδεικνύουν τα κείμενα που συνθέτουν αυτή την έκδοση, οι διαδικασίες εν-τόπισης και εκ-τοπισμού μέσω των οποίων οι χώροι μετατρέπονται σε τόπους και τα υποκείμενα συγκροτούνται και χωροθετούνται «εντός» ή «εκτός τόπου», περιλαμβάνουν ποικίλους δεσμούς, δεσμά και δεσμεύσεις, σχέσεις εξουσίας, αισθήσεις και αισθήματα, ενσώματες επιτελέσεις, καθημερινές πρακτικές, μνημονικά ίχνη, ταυτίσεις και απο-ταυτίσεις, επιθυμίες του συνανήκειν και πολλαπλές χωρικότητες. Έτσι, μας ενδιαφέρει να επεξεργαστούμε ένα ευρύ φάσμα δεσμών οικειότητας και αποξένωσης, όπως αυτοί επιτελούνται στις τρέχουσες συνθήκες

νεοφιλελευθερισμού: από τις πιο κλειστές και αποκλειστικές εννοιολογήσεις του ανήκειν, όπου τοπικές ταυτότητες σφυρηλατούνται ως συνεχείς και συνεκτικές και μέσω παραδόσεων αυθεντικότητας και αξιώσεων αποκλειστικότητας έως τις επιβεβλημένες προσφυγικές εκτοπίσεις ή τις νομαδικές δικτυώσεις του σύγχρονου κοσμοπολιτισμού και τις διεθνικές ομαδοποιήσεις που διασχίζουν τα εδαφικά σύνορα και αναζητούν εναλλακτικούς πόρους ή διόδους θαλπωρής και οικείωσης.

Η έμφυλη και η εθνική/εθνοτική θέση –στην επιτελεστική τους σύμπραξη και όχι σε μια σχέση ιεραρχικής διαβάθμισης– διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στους τρόπους με τους οποίους οι μηχανισμοί εκτόπισης και εντόπισης των ανοίκειων «άλλων» παράγουν και οριοθετούν την πολιτική κοινότητα. Πώς όμως ορίζεται και πώς οριοθετείται το κοινό της κοινότητας; Μέσω ποιων εννοιολογικών παραδοχών, μεταφορών και πολιτικών διακρίσεων του ανήκειν και της οικειότητας εμπεδώνονται τα όρια του έθνους; Πώς αναδιατυπώνονται οι συνάψεις τοπικού-εθνικού-διεθνικού με γνώμονα έμφυλες και μεταναστευτικές επιτελέσεις; Πώς η συνάρθρωση φύλου και μετανάστευσης παράγει νέες εκφορές, ενσαρκώσεις και μετουσιώσεις του διεθνοτοπικού [glocal]; Πώς οι εθνικισμοί απεδαφοποιούνται και αναεδαφοποιούνται μέσω εννοιολογήσεων και πρακτικών του φύλου, της σεξουαλικότητας, της μετανάστευσης, της κοσμοπολιτικής και της νομαδικότητας; Και τέλος, αν η εξουσία συναρτάται με την αντίσταση, πώς τα πολιτισμικά αδιανόητα υποκείμενα, που εκτοπίζονται και εντοπίζονται ως περιττά και ξένα, επιστρέφουν δυναμικά στο κέντρο των πολιτικών εξελίξεων διαταράσσοντας και αναδιατάσσοντας την κανονιστική βία που αρνείται και εξαλείφει την ύπαρξή τους;

Αυτά είναι κάποια από τα ερωτήματα που θέτει σε συζήτηση η ανά χειράς έκδοση, επιχειρώντας μια δημιουργική ισορροπία ανάμεσα στην εμπειρική μελέτη και τη θεωρητική επεξεργασία. Πρόκειται για ερωτήματα που αναδύονται υπό το φως μιας πυκνής συγκυρίας. Η αραβική επανάσταση, οι εξεγερμένες συλλογικότητες στις ευρωπαϊκές και στις αμερικανικές πόλεις, οι πλατείες της βόρειας ακτής της Μεσογείου και οι πλατείες της νότιας ακτής της Μεσογείου, φέρνουν στο προσκήνιο πεδία ή τόπους αγωνιστικότητας, όπου συνδέονται η (εθνική, διεθνική, τοπική ή διατοπική) εδαφικότητα (νοούμενη όχι απαραίτητα ως περιχαρακωμένος χώρος) με την απεδαφοποιημένη επιτελεστικότητα της ταυτότητας ως έκκεντρης ή πολυεστιακής γειννίασης, συμμαχίας, δικτύωσης, συσχέτισης, οικείωσης και αν-

οικείωσης. Αυτοί οι τόποι αγωνιστικότητας παρέχουν το πεδίο για την ανάδυση και επεξεργασία στρατηγικών συλλογικότητας, συμμαχίας και αναχαίτισης, μέσω των οποίων μπορεί να επανεπινοηθεί το νόημα του κοινωνικού. Έτσι, αυτό που τίθεται στο επίκεντρο της ανάλυσης είναι οι δεσμεύσεις και αποδεσμεύσεις που επιτελούν τη σχέση μεταξύ του τόπου (ως επιτελεστικής δυνατότητας για εν-τοπισμό και εκ-τοπισμό) και της συγκρότησης συλλογικών υποκειμένων που εμπλέκονται σε πολλαπλές διαδικασίες ταύτισης, απόστασης, δεσμών αλληλεγγύης και πρακτικών δημοκρατικής ανάκτησης του πολιτικού.

2. Ο ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΩΝ ΚΑΙ Η ΕΝΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΘΟΡΙΑΚΩΝ ΕΛΕΓΧΩΝ

Η έμφαση στα οικονομικά και παγκόσμια χαρακτηριστικά της κρίσης του 2008 και η, ως επί το πλείστον, αναπαράστασή της σε πίνακες και αριθμούς, δηλαδή η ποσοτικοποίηση και αντικειμενοποίησή της, είχε ως αποτέλεσμα την υποτίμηση των πολλαπλών πολιτικών πτυχών της, είτε αυτές αφορούν τις αιτίες της, είτε τις αναπαραστάσεις της, είτε τα επακόλουθά της. Όχι μόνο στο χώρο της εφαρμοσμένης πολιτικής και των ΜΜΕ αλλά και στον ακαδημαϊκό χώρο των κοινωνικών επιστημών, οι οικονομολόγοι κυριάρχησαν ως οι ειδικοί και οι κατ' εξοχήν αρμόδιοι για την κατανόηση, την ερμηνεία και ενδεχόμενα τη θεραπεία των δεινών της κρίσης, και επανήλθαν στο προσκήνιο με αυξημένη δύναμη και τεχνογνωσία.

Ως ειδικοί και εμπειρογνώμονες, εκτόπισαν σημαντικά την κριτική κοινωνική επιστήμη από το πεδίο του δημόσιου διαλόγου εντός και εκτός της ακαδημίας και μαζί μ' αυτό και τη δυνατότητα κριτικής συνειδητοποίησης της κρίσης στις ποικίλες πτυχές της κοινωνικής ζωής (Hart και Ortiz, 2008). Σ' όλα αυτά τα πεδία αναπαράστασης, γνώσης και εξουσίας οι θετικιστές επιστήμονες, συχνά στην υπηρεσία της τρέχουσας ηγεμονίας και πολιτικής συγκυρίας, προσέφεραν τις υπηρεσίες τους σε βάρος των πολιτικών διαστάσεων της κρίσης και της κριτικής κατανόησής της.

Αναμφισβήτητα, σημαντική πλευρά της κρίσης αποτελεί, σύμφωνα με την υπενθύμιση του Keith Hart, το γεγονός ότι «η πολιτική είναι ακόμα εθνική αλλά η κυκλοφορία του χρήματος είναι παγκόσμια και χωρίς νόμους» (Hart, 2012: 1). Με παρόμοιο τρόπο η Saskia Sassen μιλά για τη «μερική αποεθνικοποίηση του εθνικού εδάφους και τη

μερική παραχώρηση κάποιων στοιχείων της εθνικής κυριαρχίας σε άλλους θεσμούς, όπως οι υπερεθνικές οντότητες και η παγκόσμια κεφαλαιαγορά» (Sassen, 2003: 29).

Απ' την άλλη πλευρά, η επίκληση του παγκόσμιου, εξωτερικού και αντικειμενικού χαρακτήρα της κρίσης σε συνδυασμό με τη φυσικοποίησή της και τη θεώρησή της ως αναπόφευκτης και εξαναγκαστικής κατάστασης στον καθεστωτικό λόγο των ΜΜΕ και της πολιτικής, αποτέλεσε συχνά πρόσχημα στην αναδιάρθρωση του πολιτικού status quo σε βάρος των δημοκρατικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, ιδιαίτερα των πιο επισφαλών κοινωνικών ομάδων, και στη διεύρυνση και νομιμοποίηση των κρατικών και υπερεθνικών ελέγχων. Ορισμένες από τις συνέπειες της αναδιάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων στο όνομα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και της «αντικειμενικής» μη ελεγχόμενης δράσης των κεφαλαιαγορών, που εύστοχα χαρακτηρίστηκε «καπιταλισμός του καζίνο» (Strange, 1986), είναι η αναδιάρθρωση της σχέσης ανάμεσα στο παγκόσμιο και το τοπικό, ανάμεσα στη «Δύση» και τους «Λοιπούς», ανάμεσα σε έθνη-κράτη, ανάμεσα σε μετανάστες και ντόπιους, ανάμεσα στα φύλα, ανάμεσα σε τάξεις και σε εθνότητες (Hall, 2003). Η αναδιάρθρωση των παραπάνω σχέσεων και, πιο ειδικά, η διαπλοκή της πολιτισμικής ετερότητας του φύλου και της κοινωνικής τάξης πολλαπλασίασε ταυτόχρονα την κοινωνική επισφάλεια με απρόβλεπτους τρόπους.

Η αναπαράσταση της κρίσης διαμέσου των εθνοκρατικών κατηγοριών του παρελθόντος είχε ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση, αν όχι την ολοκληρωτική συγκάλυψη του γεγονότος ότι οι συνέπειες της κρίσης ήταν πολύ διαφορετικές για διαφορετικές περιοχές του κόσμου, για διαφορετικά υποκείμενα, κοινωνικές κατηγορίες και φύλα. Σ' ένα πλαίσιο νεοαποικιοκρατίας, η αναπαράσταση της κρίσης ως κρίση των εθνικών οικονομιών των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου με προεξάρχουσα αυτήν της Ελλάδας, υποβαθμίζει σε μεγάλο βαθμό τον νεοφιλελεύθερο, παγκόσμιο και διεθνικό χαρακτήρα της, καθώς και το γεγονός ότι οι συνέπειές της δε βιώνονται με τον ίδιο τρόπο από όλα τα κοινωνικά στρώματα, τις εθνοτικές ομάδες και τα έμφυλα υποκείμενα. Η συνδρομή εθνικών στερεοτύπων για το σκοπό αυτό συγκαλύπτει το γεγονός ότι το προϋπάρχον καθεστώς επισφάλειας και κοινωνικών ανισοτήτων οξύνθηκε και διευρύνθηκε με γεωμετρικό τρόπο σε παγκόσμια κλίμακα επιδεινώνοντας δραματικά τη ζωή πολύ περισσότερων ανθρώπων.

Για τη νομιμοποίηση και την κοινωνική αποδοχή των περαιτέρω περιορισμών και ελέγχων του δημόσιου χώρου με βάση την κατάσταση του επείγοντος, η ηγεμονική εθνική τάξη πραγμάτων στα πρότυπα διεθνών στρατηγικών κυβερνοελέγχου, ενεργοποίησε το σοκ και τη συλλογική ενοχή αποφεύγοντας συστηματικά οποιαδήποτε ανάλυση που θα αναδείκνυε τις πολιτικές ευθύνες του κράτους και των θεσμών διακυβέρνησης και τη στενή συνάρθρωσή τους με πολυεθνικά εταιρικά συμφέροντα και θεσμούς. Παρά τον διακηρυγμένο υπερεθνικό και διεθνικό χαρακτήρα της κρίσης, η θεώρησή της πρωτίστως ως εθνικό ζήτημα και η συνακόλουθη προσπάθεια αντιμετώπισής της συνοδεύτηκε από την επίκληση της εθνικής ομοιογένειας και της πατριωτικής ομοψυχίας, ενισχύοντας έτσι περαιτέρω τον εθνικισμό και την ξеноφοβία.

Η αντίφαση ανάμεσα στον παγκόσμιο και οικονομικό χαρακτήρα της κρίσης και την πολιτική διαχείρισή της ως εθνικής αναγκαιότητας έγινε δραματικά αντιληπτή στα θέματα ελέγχου της μετανάστευσης. Όχι σπάνια, τα ηγεμονικά κόμματα στο δυτικό κόσμο προβάλλουν τα θέματα της μετανάστευσης ως αποκλειστικά εθνικό ζήτημα ενοχοποιώντας τους ίδιους τους μετανάστες για την μετακίνησή τους, παραβλέποντας έτσι το γεγονός ότι «η ευθύνη για τη μετανάστευση δεν ανήκει αποκλειστικά στον μετανάστη και τη μετανάστρια» (Sassen, 2003: 135· Sayad, 2004: 2).

Στην περίπτωση της Ελλάδας, παρά το γεγονός ότι αποτελεί κοινό τόπο ο λόγος περί «απουσίας» μεταναστευτικής πολιτικής, η «απουσία» αυτή, σε συνδυασμό με την προσπάθεια «εγκληματοποίησης» της μετανάστευσης (Καρούδης, 1996: 93), δεν παύει να είναι μια πολύ συγκεκριμένη, ωφελιμιστικού χαρακτήρα μεταναστευτική πολιτική που δεν είναι καθόλου πρωτόγνωρη στην Ευρώπη (Sayad 2004: 301). Ο προσανατολισμός αυτός επιτρέπει στις ηγεμονικές φιλελεύθερες πολιτικές να αντιμετωπίζουν τους μετανάστες και τις μετανάστριες ως εφεδρικό εργατικό δυναμικό χωρίς καθόλου δικαιώματα και νομική προστασία καθιστώντας τους εύκολα αποδιοπομπαίους τράγους σε συνθήκες κρίσης.

Η ενίσχυση του καθεστώτος ελέγχου στην Ευρώπη, και ιδιαίτερα στον Ευρωπαϊκό Νότο τα τελευταία χρόνια (συνοριοφύλακες, εξοπλισμός και ενίσχυση του λιμενικού σώματος, συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην περιφρούρηση των συνόρων με τη δημιουργία της FRONTEX, ανέγερση τείχους στα χερσαία σύνορα), καθώς και η εμπεδωμένη ξеноφοβία στους επίσημους κρατικούς θεσμούς

και στους εκπροσώπους τους που είναι αρμόδιοι για την εφαρμογή των μεταναστευτικών πολιτικών, ερμηνεύουν τη σχετικοποίηση των ορίων ανάμεσα στη νόμιμη και την παράνομη κρατική βία. Η ενίσχυση της καταστολής για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της μετανάστευσης αποτελεί όχι κάποιο σύμπτωμα αλλά μιαν ορισμένη επιλογή μεταναστευτικής πολιτικής, που ερμηνεύει τις συστηματικές παραβιάσεις των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών/τριών ακριβώς από θεσμούς που διακηρύσσουν ότι η αρμοδιότητά τους είναι να τα προστατεύουν.¹

Μια ακόμα πτυχή του ευκαιριακού και ωφελιμιστικού χαρακτήρα της μεταναστευτικής πολιτικής είναι η πολιτειακή αναγνώριση και η παραχώρηση δικαιωμάτων κατά περίπτωση. Έτσι λοιπόν, θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε μεγάλα περιθώρια εξαιρέσεων απ' το γενικό κανόνα της ποινικοποίησης της μετανάστευσης, επιβεβαιώνοντας την οπτική του Karl Schmitt που αντιλαμβάνεται ως κυρίαρχο όχι αυτόν που επιβάλλει το νόμο αλλά «αυτόν που αποφασίζει για την εξαίρεση» (Schmitt, 1985), κάτι που συμβαίνει στη διαχείριση θεμάτων που αφορούν την εργασία, παραμονή και υπηκοότητα προνομούχων μεταναστών/τριών όπως αθλητών/τριών, καλλιτεχνών κ.ο.κ.

Από τη διεθνή ιστορία της μετανάστευσης προκύπτει ότι η επίκληση του εθνικού συμφέροντος στα θέματα της μετανάστευσης και η ενίσχυση της ξενοφοβίας συγκαλύπτει είτε ιδιωτικά συμφέροντα, είτε συμφέροντα ομάδων πίεσης όπως είναι τα πολιτικά κόμματα. Το τελευταίο ερμηνεύει την ενίσχυση των αντιμεταναστευτικών πολιτικών σε περιόδους κρίσης (Higham, 1988) και αποτυπώνεται στις προτεραιότητες των πολιτικών κομμάτων σε προεκλογικές περιόδους. Εξάλλου η έννοια του εθνικού συμφέροντος δεν ήταν ποτέ απαλλαγμένη από την προάσπιση ιδιωτικών συμφερόντων ή από την προάσπιση των συμφερόντων ορισμένων ελίτ.

Στην ελληνική περίπτωση, οι ηγεμονικοί λόγοι που καλλιεργούν τη σύγχυση ανάμεσα στο έθνος, το κράτος και την κοινωνία, αποτυπώνονται άμεσα στη μεταναστευτική νομοθεσία και πολιτική με τη νομική διάκριση ανάμεσα σε ομογενείς και αλλογενείς, που, σε ελεύθερη μετάφραση, αναφέρεται στην εθνικιστική διάκριση ανάμεσα σε αφομοιώσιμους – μη αφομοιώσιμους. Οι πρώτοι, συχνά αυθαίρετα

1. Δες σχετικά Report «Pro Asyl», για την κατάσταση των προσφύγων στο Αιγαίο και τις πρακτικές του ελληνικού λιμενικού, Φρανκφούρτη: Οκτώβριος, 2007, Stiftung Pro Asyl.

και ανεξάρτητα από πραγματολογικά δεδομένα, αναγνωρίζονται ως μετέχοντες του έθνους –π.χ. παλιννοστούντες– ενώ οι δεύτεροι όχι.

Επί πλέον, οι διακρίσεις αυτές που αντλούν από τα φαντασιακά αποθέματα του έθνους, εντοπίζονται κατά την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής, καθώς οι νόμοι ερμηνεύονται και εφαρμόζονται από υποκείμενα των οποίων το ιδεολογικό προφίλ προδιαγράφεται, περιορίζεται και ρυθμίζεται από την «εθνική τάξη πραγμάτων» και από αυτό που ο Sayad ονομάζει «κρατική σκέψη» (state thought) (ό.π. 278). Όπως σχετικές μελέτες και εμπειρικά δεδομένα αναδεικνύουν, ακόμα και η απόκτηση της υπηκοότητας δεν εξασφαλίζει πλήρη δικαιώματα, πολιτειακή προστασία, πολιτισμικά δικαιώματα ή τα δικαιώματα εθνοτικών κοινωνικών ομάδων (Banks, 2009). Όπως ο Sayad εξηγεί, αντλώντας από τη σκέψη του Bourdieu για το κράτος, «η κρατική σκέψη είναι μια μορφή σκέψης που διαμέσου των (διανοητικών) δομών της αντανάκλα τις δομές του κράτους» (στο ίδιο). Η άσκηση βίας στα «σώματα εκτός [εθνικού] τόπου» (και γι' αυτό μαρρά, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο της Mary Douglas, 2002) ερμηνεύει, χωρίς όμως να δικαιολογεί, την εκτεταμένη άσκηση νόμιμης και μη-νόμιμης βίας από τα όργανα και τους θεσμούς του κράτους.

Σύμφωνα με τον Sayad, η «κρατική σκέψη» έχει βαρύνουσα σημασία στον τρόπο με βάση τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τη μετανάστευση, αφού «οι κατηγορίες με τις οποίες σκεπτόμαστε τη μετανάστευση [...] είναι, οριστικά και αντικειμενικά, εθνικές ή ακόμα εθνικιστικές κατηγορίες» (στο ίδιο). Αν δεχθούμε την άποψη αυτή, η εφαρμογή της μεταναστευτικής διαδικασίας υπόκειται σε ασυνείδητες διακρίσεις ανάμεσα σ' «εμάς», που έχουμε δικαίωμα να είμαστε εδώ και σ' «αυτούς», που βρίσκονται εδώ καταχρηστικά. Πράγματι, εμπειρικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν ότι το «έθνος» διαποτίζει τους κρατικούς θεσμούς που είναι αρμόδιοι για την εφαρμογή των κανόνων δικαίου που αφορούν τους μετανάστες. Για παράδειγμα η Κούρτοβικ υποστηρίζει ότι τα δικαστήρια στην Ελλάδα ερμηνεύουν συσταλτικά τη νομοθεσία όταν πρόκειται για μετανάστες/τριες (Κούρτοβικ, 2001: 169).

Στην ίδια κατεύθυνση, ο Pierre Bourdieu, στον προλογικό σχολιασμό του στο κείμενο του Sayad, προβληματοποιώντας τη διάκριση ανάμεσα στους όρους migration (για την χώρα αποστολής) και immigration (για την χώρα υποδοχής) υποστηρίζει ότι «επειδή οι αναλυτές προσεγγίζουν τη μετανάστευση (immigration) – η λέξη μιλά από μόνη της – από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής, που κοιτά

στο πρόβλημα του «μετανάστη» μόνο στο βαθμό που οι «μετανάστες/τριες» δημιουργούν προβλήματα, στην πραγματικότητα αποτυγχάνουν να αναρωτηθούν σχετικά με τη διαφορετικότητα των αιτίων που καθόρισαν τις αναχωρήσεις τους και προσανατόλισαν τις διαδρομές τους» (Sayad, ό.π. xiii).

Με παρόμοιο τρόπο και οι Wimmer and Shiller (2002) έχουν υποστηρίξει ότι η ιδέα του «μεθοδολογικού εθνικισμού» έχει οδηγήσει στην εξομοίωση των εννοιών όπως «κοινωνία», «έθνος» «λαός» και «κράτος» με επακόλουθο να καθοδηγήσουν σημαντικά ακόμα και την έρευνα της μετανάστευσης από τις κοινωνικές επιστήμες. Πιο συγκεκριμένα, οι παραπάνω συγγραφείς υποστήριξαν ότι «οι διαδικασίες συγκρότησης του έθνους-κράτους έχουν θεμελιωδώς πλαισιώσει τους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση έχει γίνει αντιληπτή και αποδεκτή» (Wimmer and Shiller, 2002:301, Τσιμούρης, 2009).

Στην κοινωνική ανθρωπολογία, η «σκοπιά του/της ιθαγενούς», όπως διατυπώθηκε από τον Clifford Geertz (from the native's point of view), υπήρξε κεντρικό αίτημα για μεγάλο χρονικό διάστημα· ωστόσο, μετά από την «πολιτισμική στροφή» (cultural turn) της επιστήμης και υπό την επίδραση των μετααποικιακών και των φεμινιστικών θεωριών, μετασηματίστηκε στις «σκοπιές και τις επιτελέσεις των ιθαγενών», που αποδείχτηκε εξαιρετικά σύνθετο και γόνιμο επιστημολογικό αίτημα και τροφοδότησε θεωρητικούς διάλογους που είναι ακόμη σε εξέλιξη. Σε κάθε περίπτωση, η ανάδειξη των υποκειμενικοτήτων και των επιτελεστικών περιορισμών των μεταναστών/τριών σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης προϋποθέτουν την απομάκρυνση από τον εθνο-κρατικό τρόπο σκέψης που πλαισιώσε για πολλές δεκαετίες τους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση έγινε αντιληπτή και κατανοητή.

Επί πλέον, η διερεύνηση της μετανάστευσης προϋποθέτει τη συμπερίληψη όλων εκείνων των συνθηκών που εμπλέκονται θεμελιωδώς στην κατανόηση των «ριζικών αιτίων» (Zetter, 1988: 6), δηλαδή των αιτίων αναχώρησης από τον τόπο καταγωγής, των οποίων η κατανόηση υπερβαίνει όχι μόνο τα εδαφικά αλλά και τα γλωσσικά και συμβολικά όρια του έθνους κράτους, ενώ αποτελεί την πλέον υποτιμημένη πλευρά στη μελέτη της αναγκαστικής μετακίνησης (Aleinikoff, 1995: 265).

Τέτοιες έννοιες και συνθήκες για διερεύνηση θα μπορούσαν να είναι η υπανάπτυξη, η φτώχεια, ο πόλεμος, ο καπιταλισμός, η παγκοσμιοποίηση, η ανισότητα, η νεοαποικιοκρατία και όλες εκείνες

οι παγκοσμιοποιητικές (glocal) καταστάσεις που διεύρυναν χωρίς προηγούμενο τον αριθμό των μεταναστών, των ανέστιων και των εκπατρισμένων κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, σε συνδυασμό με τη διεύρυνση της δυτικής κυριαρχίας και τη φυσικοποίηση του έθνους-κράτους ως αυτόνομης πολιτικά οντότητας παρά τις προφανείς υπερεθνικές διασυνδέσεις και εξαρτήσεις του.

Κατά συνέπεια, για να γίνουν κατανοητές οι αιτίες της μετανάστευσης αλλά και οι τρόποι ρύθμισης, διακυβέρνησης και αναπαράστασης της, θα πρέπει να απεγκλωβιστούν από τις επιστημολογικές και πολιτικές προτεραιότητες της «εθνικής τάξης πραγμάτων» (Malkki 1995), του εθνικού συμφέροντος και της «εθνοκρατικής σκέψης» εν γένει. Για να συμβεί αυτό, όμως, θα πρέπει το ίδιο το έθνος-κράτος να ιστοριοποιηθεί και να γίνει αντικείμενο ανάλυσης, όχι με βάση τις επίσημες αυτοαναφορικές διακηρύξεις του – τουλάχιστον όχι μόνο μ' αυτές – αλλά με βάση τις μαρτυρίες εκείνων που προσπαθούν να επιβιώσουν στις παρυφές του και στα περιθώριά του (Hobsbawm, 1990), όπως συμβαίνει με τους/τις μετανάστες/τριες.

Η πρόσφατη κρίση, παράλληλα με τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους, έθεσε το ιδεολογικό πλαίσιο για την ενίσχυση του κατασταλτικού κράτους, τον περιορισμό των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, και την ενίσχυση των οριοθετήσεων και των ελέγχων για τους «επικίνδυνους άλλους», εγχώριους και μη. Ιδιαίτερα οι «ευάλωτες ομάδες» και οι «μειονότητες», ιστορικές ή πρόσφατες, εντοπίστηκαν είτε ως οι υπεύθυνοι της κρίσης είτε ως οι αποδιοπομπαίοι τράγοι για τον εξευμενισμό της δυσαρέσκειας των μεσαίων, κομφορμιστικών κοινωνικών στρωμάτων, που είδαν την προσωρινή ευημερία τους και το αίσθημα της ασφάλειας να υπονομεύεται με ασυνήθιστα γρήγορους ρυθμούς.

Η γεωμετρία των συνεπειών της κρίσης,² η ασυμμετρία δηλαδή των συνεπειών της για διαφορετικά υποκείμενα και συλλογικές οντότητες, θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή και ως προκλητική ασυμμετρία στην ελευθερία της μετακίνησης (Bauman, 2004). Η κρίση, ως κατάσταση ή ως πρόσχημα, συνέβαλε αφενός στη διεύρυνση του αναγκαστικού εκπατρισμού και εκτοπισμού μεγάλου αριθμού ανθρώπων σε

2. Χρησιμοποιούμε αυτή την έκφραση κατ' αντιστοιχία του όρου «γεωμετρία της παγκοσμιοποίησης» που εισήγαγε η γεωγράφος Doreen Massey για να αναδείξει τις διαφορετικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης για διαφορετικά υποκείμενα και περιοχές (Massey, 1991:25-26).

περιοχές όπου η επιβίωση θα ήταν στοιχειωδώς πιο εύκολη και οι συνθήκες ζωής καλύτερες (Hall, 2003), αφετέρου στην αποεδαφοποίηση και επανεδαφοποίηση των ελέγχων, καθώς «οι κοινωνίες του ελέγχου [...] έρχονται να αντικαταστήσουν τις πειθαρχικές κοινωνίες» (Deleuze, 1992:4). Σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου, οι αναγκαστικές αυτές μετακινήσεις συνοδεύτηκαν συχνά από την ενίσχυση και την εμπέδωση των ελέγχων όχι μόνο στα περάσματα, στους σταθμούς και τα λιμάνια αλλά και στην καρδιά των μεγαλουπόλεων: οι «συνοριοφύλακες» δεν προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στα εδαφικά σύνορα του κράτους, αλλά στο κέντρο της πόλης. Καθήκον τους είναι ο εντοπισμός των «εθνικά άλλων», εν δυνάμει επικίνδυνων, που πάντα, σύμφωνα με τις προτεραιότητες «της κοινωνίας του ελέγχου», απειλούν την ευημερία και την ασφάλεια των «ντόπιων».

Η εντατικοποίηση των συνοριακών ελέγχων, αποτέλεσμα των έντονων μεταναστευτικών πιέσεων, παράλληλα με τον ηλεκτρονικό, αποεδαφοποιημένο ή/και επανεδαφοποιημένο χαρακτήρα τους, επανέφερε στο προσκήνιο κάποιες από παλιά δοκιμασμένες και ηθικά αποδοκιμασμένες πρακτικές διαχωρισμού και εδαφικής απομόνωσης: τείχη, ναρκοπέδια και φράκτες στα χερσαία σύνορα, επιτήρηση στα θαλάσσια σύνορα, στρατόπεδα συγκέντρωσης στο εσωτερικό των συνόρων για τους «εντός του εδάφους μας», εθνικά «εκτός μας». Παρά τη ρευστότητα και τη διάχυση των τεχνικών (ηλεκτρονικού) ελέγχου και παρά την υπερίσχυση και τη μετατόπιση από τη «μόρφα» (moulding) στη «ρύθμιση» (modulation) (Walters 2006:190), οι παλιότερες μορφές εδαφικών αποκλεισμών, εξοστρακισμών και περιορισμών επανήλθαν δυναμικά στο προσκήνιο.

Η γεωμετρία της εξουσίας, μπορεί επίσης να εντοπιστεί και στη σχέση των υποκειμένων με τα σύνορα. Σύμφωνα με τους Caton και Zacka, που αντλούν από την προσέγγιση του Petti, ενός Ιταλού αρχιτέκτονα που εργάζεται στο Ισραήλ, και αναφέρεται στα σύνορα ως «διαδραστική αρχιτεκτονική», υποστηρίζουν ότι:

ένα σύνορο δεν είναι μια γραμμή, αλλά ένα διάστημα με βάθος. Και αυτό το διάστημα αλλάζει μορφολογικά, ανάλογα με την ταυτότητα εκείνου που το διασχίζει. Μπορεί [το σύνορο] να διευρυνθεί, να αποκαλύψει εσωτερικούς διαδρόμους, [...] μπορεί να ξεγυμνώσει ένα πρόσωπο και να το καταστήσει σύμφωνα με τον Agamben «γυμνή ζωή» ή μπορεί [...] να γίνει μια απλή γραμμή την οποία κανείς μπορεί να διασχίσει χωρίς να χάσει την αξιοπρέπειά του/της (2010: 209).

Ο γεωμετρικός πολλαπλασιασμός ανθρώπων που θα πρέπει να καταστούν «γυμνές ζωές» για να περάσουν τα σύνορα, των επισφαλών ζωών και των εξαιρέσεων σε συνδυασμό με το διαρκή χαρακτήρα της εξαίρεσής τους, μας επιτρέπει να ισχυριστούμε, μετά τον Βάλτερ Μπένγιαμιν, ότι «η κατάσταση εξαίρεσης στην οποία ζούμε δεν είναι η εξαίρεση αλλά ο κανόνας» (Benjamin, 1992: 248). Για την προσέγγιση της γενικευμένης κατάστασης επισφάλειας, οι δυϊκές αντιθέσεις και οι συνεπακόλουθοι σταθεροί ορισμοί και διαχωρισμοί, οι εθνο-γεωγραφικές ουσιοκρατικές κατηγορίες και η σύλληψη των εδαφικών συνόρων με όρους εθνικής μυθολογίας συσκοτίζουν παρά διαφωτίζουν ένα διαφιλονικούμενο πεδίο έρευνας όπως η μετανάστευση, εξ ορισμού παγκοσμιοποιημένο, ρευστό και υπερεθνικό.

Για τον λόγο αυτόν, διαχωρισμοί όπως «ντόπιοι» versus «μετανάστες», ενώ έχουν μια κατ' αρχήν αδιαμφισβήτητη ταξινομική αξία, πολύ λίγα μας λένε για τις επιτελεστικές δυνατότητες αυτών των ταυτοτήτων, καθώς τόσο οι πρώτες όσο και οι τελευταίες εμπλέκονται από κοινού με άλλες ιδιότητες –όπως, το εισόδημα, το κοινωνικό κεφάλαιο, το φύλο, τη μόρφωση– και επαναπροσδιορίζονται στο πλαίσιο σημαντικών εξωτερικών γεγονότων. Ενώ, για παράδειγμα, η αυστηρότητα των νόμων για τη μετανάστευση στον ευρωπαϊκό χώρο μετά την πετρελαϊκή κρίση του '70 κατέστησε δύσκολη τη ζωή πολλών μεταναστών, συνοδεύτηκε από την ταυτόχρονη καθιέρωση εξαιρέσεων για ορισμένες κατηγορίες προνομούχων ή εργασιακά εξειδικευμένων μεταναστών, χρήσιμων στην οικονομία και στις επιχειρήσεις, φαινόμενο που ξανασυναντάμε πρόσφατα στη Γαλλία (Morice, 2001) και όχι μόνο εκεί.

Οι κανονιστικές εννοιολογήσεις του όρου «μετανάστες/τριες», υποδηλώνοντας ως επί το πλείστον τον οικονομικό και αναγκαστικό χαρακτήρα της μετακίνησης, επισκιάζουν ταυτόχρονα την οικειοθελή και επιλεκτική μετακίνηση των ελίτ κατηγοριών μετακινουμένων, ενώ οι οικονομικής έμπνευσης διαχωρισμοί σε αναπτυσσόμενο και αναπτυσσόμενο κόσμο, σε έθνη-κράτη της περιφέρειας και του κέντρου, δεν μας λένε κάτι για την όξυνση των σύνθετων και ποικίλων ταξικών, έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων και ιεραρχιών εντός του έθνους κράτους, και βέβαια αδυνατούν να συλλάβουν το εκρηκτικό μείγμα επισφάλειας και ανασφάλειας που συνιστά η διαπλοκή τους.

Ο μετασχηματισμός του *laissez-faire* του βιομηχανικού καπιταλισμού σε ολοκληρωτισμό της παγκοσμιοποιημένης αγοράς του μεταφορντικού μοντέλου, σε συνδυασμό με την ολοκλήρωση της συγκρό-

τησης των εθνών κρατών συνέβαλε στη γεωμετρική ενδυνάμωση της παγκόσμιας αταξίας (Anderson, 2002) και στη γενίκευση της ανασφάλειας και της επισφάλειας με τρόπο που θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την ενσάρκωση της προόδου της καταστροφής στη νεωτερική ιδέα της προόδου. Όχι άδικα, ο εικοστός αιώνας χαρακτηρίστηκε ως «αιώνας των προσφύγων» (Colson, 2003: 1, Said, 1993: 402-403). Οι μεγάλης κλίμακας μεταναστευτικές και προσφυγικές μετακινήσεις του εικοστού και εικοστού πρώτου αιώνα, στις οποίες πρέπει να συνυπολογίσουμε τους περιβαλλοντικούς «πρόσφυγες», έστω και αν νομικά δεν αναγνωρίζονται ως τέτοιοι, συνδέονται με την κυριαρχία της αγοράς και την εμβάθυνση της ανισότητας ανάμεσα σε περιοχές, έθνη κράτη και κοινωνικά στρώματα (Hill, 2003: 4).

Παρά το γεγονός ότι η γεωγραφία της μετακίνησης γίνεται πολύ αισθητή σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου και από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, γίνεται ακόμα πιο έντονη απ' όσους/ες τοποθετούνται στις παρυφές του υλικού πλούτου του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας. Όπως προκύπτει από διεθνείς οργανισμούς για τους πρόσφυγες, η μεγάλη πλειοψηφία των προσφύγων του κόσμου μπορεί να εντοπιστεί σε φτωχές χώρες. Ενώ οι αναγκαστικές αυτές μετακινήσεις, αντιμετωπίζονται ως σύγχρονα φαινόμενα και αναδεικνύονται κυρίως απ' τη σκοπιά του έθνους κράτους ή της Ευρώπης συνολικότερα ως πρόβλημα, συγκαλύπτουν πρόσφατες ιστορίες αποικιοκρατίας, νεοαποικιοκρατίας και ανελέητης χρηματοπιστωτικής εκμετάλλευσης.

Κατά συνέπεια, οι εθνικιστικού ή ευρωκεντρικού χαρακτήρα οριοθετήσεις, οι αναπαραστάσεις των μετακινήσεων και οι περι-ορισμοί της πολιτισμικής και έμφυλης ετερότητας, οι ιεραρχήσεις ανάμεσα σε αφομοιώσιμους/ες και μη, σε μαρές, επικίνδυνες, επισφαλείς και πλεονάζουσες κατηγορίες, αποσιωπούν συστηματικά τη δομική βία των παγκοσμιοποιημένων, φιλελεύθερων εθνοκρατικών πολιτικών που καθιστούν τη ζωή σε πολλές περιοχές του κόσμου μη βιώσιμη και ενίοτε καθιστούν τη μετακίνηση μοναδική ελπίδα επιβίωσης. Μετα λόγια των Hart και Ortiz, οι οποίοι επαυξάνουν στο επιχείρημα του Kapferer, απαιτείται «έμφαση στο όλον» για την κατανόηση των κρίσεων (Hart, 2008: 1· Kapferer, 2007).

Όσοι εκτοπίζονται, είτε γιατί δεν «ταιριάζουν» στις προδιαγραφές των ηγεμονικών λόγων περί εθνικής καθαρότητας, είτε λόγω πολέμου και φυσικών καταστροφών, είτε εξαιτίας της αδυναμίας επιβίωσης στον τόπο καταγωγής τους, εντοπίζονται στη συνέχεια στα

εδαφικά και συμβολικά όρια, στα περιθώρια και στις αναγκαστικές διαβάσεις, ανέστιοι στην καρδιά των δυτικών μητροπόλεων ή σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στις παρυφές των εδαφικών συνόρων, συχνά ως «γυμνές ζωές», ανάξιες δηλαδή να βιωθούν και ανάξιες της πολιτικής και πολιτειακής προστασίας. Η αναγκαστική μετακίνηση ενοχοποιείται, η φτώχεια στιγματίζεται και οι συνέπειες του ολοκληρωτισμού της αγοράς, που παρουσιάζεται ως αυτόνομη και ακυβέρνητη από τους πολιτικούς θεσμούς διακυβέρνησης, χρεώνεται στα πιο ευάλωτα κοινωνικά στρώματα. Σ' αυτές τις συνθήκες, η εγκληματοποίηση της μετανάστευσης επανέρχεται με δραματικό τρόπο στο προσκήνιο αν και διεθνώς δεν επιβεβαιώνεται κάποια αιτιακή σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση και την εγκληματικότητα (Butcher and Piehl, 1998: 286· Καρύδης, 1996: 93).

Ο πολλαπλασιασμός της επισφάλειας και της «ζωής στο όριο» (Αθανασίου, 2007) αποτελεί συστατικό στοιχείο και όχι εξαίρεση του σύγχρονου νεοφιλελεύθερου κράτους. Στο πεδίο της μεταναστευτικής πολιτικής, τόσο η διαχρονική έμφαση στον προσωρινό χαρακτήρα της μετανάστευσης σε βάρος της ιδιότητας του πολίτη όσο και η απροθυμία των κρατών για παροχή ασύλου κατά παράβαση των διεθνών συμβάσεων, ενώ διενεργούνται στο όνομα του εθνικού συμφέροντος, ρυθμίζονται από τις ανάγκες των νεοφιλελεύθερων υπερεθνικών αγορών με τις οποίες οι εθνικές πολιτικές είναι στενά συναρθρωμένες.

Όπως η ιστορία της μεταπολεμικής ευρωπαϊκής μεταναστευτικής ιστορίας καταδεικνύει, σε συνθήκες σχετικής ευημερίας και ανάγκης για «φθηνά εργατικά χέρια», έτοιμα να αναλάβουν χειρωνακτικές, επικίνδυνες και βρώμικες εργασίες,³ οι συνοριακοί έλεγχοι χαλαρώνουν και οι εξαιρέσεις για προσωρινές/ούς μετανάστευτες/στες ειδικών κατηγοριών αυξάνονται. Αντίθετα, σε συνθήκες κρίσης, όπως πιστοποιείται και από την παρούσα συγκυρία, η μετανάστευση έρχεται δυναμικά στο προσκήνιο ως εθνικό ή ευρωπαϊκό πρόβλημα, οι έλεγχοι στα μεταναστευτικά περάσματα εντείνονται, τα τείχη ορθώνονται και οι «επιχειρήσεις-σκούπα» αυξάνονται.

Σε συνθήκες ύφεσης, οι αυστηρές μεταναστευτικές πολιτικές συμβάλλουν στην περαιτέρω αστυνόμευση της δημόσιας ζωής και στην καταστολή των δημοκρατικών δικαιωμάτων, ενώ δημιουργούν κατάλληλο ιδεολογικό κλίμα για τη δράση αυτόκλητων ξενόφοβων

3. Οι εργασίες που χαρακτηρίστηκαν 3D: demanding, dangerous, dirty.

οργανώσεων και ατόμων. Σ' αυτό το κοινωνικό περιβάλλον, η επισφάλεια επιδεινώνεται, καθώς εκτός από τη δομική και συμβολική βία του κράτους οι μετανάστριες καλούνται να αντιμετωπίσουν και τη βία οργανωμένων ομάδων που, στο όνομα του εθνο-θηρησκευτικού πατριωτισμού, δρουν, κάποιες φορές με φονικό τρόπο, σε βάρος των μεταναστών και μεταναστριών.

Ο ακραίος τρόπος δράσης αυτών των ομάδων συγκαλύπτει συχνά το γεγονός ότι αυτές κατά τεκμήριο κάνουν πράξη καθεστωτικές ιδεολογίες και ερμηνείες της πολιτισμικής ετερότητας, της εργασιακής και νομικής επισφάλειας και μιας ανδροκρατικής κανονικότητας, ωθώντας τις στις λογικές συνέπειές τους. Πώς αλλιώς θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε το γεγονός ότι καθόλου σπάνια οι στόχοι δολοφονικών ρατσιστικών επιθέσεων συνδυάζουν περισσότερο από ένα χαρακτηριστικά επισφάλειας; Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, απ' αυτή τη σκοπιά, αποτελεί η δολοφονική επίθεση εναντίον της μετανάστριας και συνδικαλίστριας στον τομέα καθαρισμού Κωνσταντίνας Κούνεβα, στο κέντρο της Αθήνας (Αθανασίου, Γιαννακόπουλος, Διάλλα, Μαρκέτου, Χαντζαρούλα, 2009).

3. ΕΚΤΟΣ ΤΟΠΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥ: ΕΜΦΥΛΕΣ ΕΠΙΤΕΛΕΣΕΙΣ ΕΝ ΚΙΝΗΣΕΙ

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, οι θεωρήσεις του διεθνικού και του μετααποικιακού φεμινισμού έχουν προβληματοποιήσει τις συμβατικές διχοτομίες μεταξύ εδραίου και νομαδικού, ανιχνεύοντας συστηματικά τις γεωμετρικές ισχύος μέσω των οποίων παράγονται και διαπλέκονται το να «μένεις στη θέση σου» και το να ορίζεσαι ως «εκτός τόπου». Ποικίλες επεξεργασίες στο πλαίσιο της φεμινιστικής θεωρίας αλλά και της θεωρίας της μετααποικιοκρατίας έχουν προβληματοποιήσει τις καταστατικές μερικότητες και ιεραρχίες που δομούν το πολιτικό οικοδόμημα του οικουμενικού συνανήκειν με όρους μιας δήθεν κοινής και συμμεριζόμενης «ουσίας» ή ενός χωροχρονικού «κοινού τόπου». Οι επεξεργασίες αυτές έχουν συμβάλει στην κριτική αποδόμηση της διαβαθμισμένης συγκρότησης της «ιδιότητας του πολίτη» κατά το πρότυπο του μη-σημασμένου λευκού, αστού, υγιούς, ετεροφυλόφιλου άντρα, το οποίο εμπεδώνεται κανονιστικά μέσω της παραγωγής σημασμένων εξαιρέσεων που όχι μόνο θεωρούνται ότι δεν αποτελούν μέρος, αλλά και εκλαμβάνονται ως απειλητικές μερικότητες στο βαθμό που δεν *συμμερίζονται*

την παραδειγματική μεταφυσική της ανθρώπινης οικουμενικότητας. Πρόκειται για επεξεργασίες που ασχολούνται με τις πυκνές εκείνες διασταυρώσεις φύλου, σεξουαλικότητας, φυλής και τάξης, οι οποίες επιτελούν τα πεδία της διεθνικότητας, ενώ ταυτόχρονα επιτελούνται από αυτά (Ahmed, 2000· Alexander and Mohanty, 1997· Ong, 1999).

Η διεθνικότητα ενσαρκώνεται από κάποια σώματα των οποίων η κυκλοφορία διαμέσου εθνικών συνόρων ταυτόχρονα παγιώνει και διαταράσσει καθιερωμένες εννοιολογήσεις της οικειότητας και του ανήκειν. Η μετααποικιακή φεμινιστική θεωρία επιζητεί να διαυγάσει τους τρόπους με τους οποίους οι κάθε λογής «ξένοι» και «ξένες», οι εθνοτικοί άλλοι και εθνοτικές άλλες, οι γυναίκες, οι γκέι, οι λεσβίες και οι τρανς, καθώς και οι ταξικά περιθωριοποιημένες/-οι –κι αυτά τα συλλογικά υποκείμενα στις ποικιλότητες εσωτερικές τους διαιρέσεις και μεταξύ τους διασταυρώσεις– αποτελούν πεδία απόκλισης και αποκλεισμού από τις κανονιστικές θεμελιώσεις της οικουμενικής ανθρωπότητας. Φεμνίστριες θεωρητικοί όπως η Gloria Anzaldúa (2006 [1987]) και η Gayatri Chakravorty Spivak (2006 [1987]) έχουν αναλύσει κριτικά τους αποκλεισμούς και τις εξαιρέσεις μέσω των οποίων συγκροτείται το υποκείμενο ως επιστημολογία της δυτικής ιμπεριαλιστικής ηγεμονίας. Έτσι, η «πολιτική της θέσης» (Rich, 1986 και Mohanty, 2006 [1995]) αναφέρεται σε μια αναθεώρηση της αναγωγής της υποκειμενικότητας στο υπόδειγμα της αφηρημένης – ανδρικής οικουμενικότητας. Στο πλαίσιο της πολιτικής της θέσης, η έμφυλη εμπειρία αναγνωρίζεται αναλυτικά αλλά και πολιτικά ως τοποθετημένη σε άρρηκτη σχέση με τις ασυμμετρίες της φυλής και της εθνότητας, κι έτσι επιτρέπει νέες χαρτογραφήσεις του τόπου. Αναζητώντας μια γλώσσα που να περιέχει και να αντέχει την εμπειρία της δίγλωσσης και διαπολιτισμικής υποκειμενικότητας, η Gloria Anzaldúa (2006 [1987]) έχει επεξεργαστεί την αχαρτογράφητη εμπειρία του να ζεις στα όρια/σύνορα. Οι διαδρομές διαρκούς πολιτισμικής μετάφρασης ανάμεσα σε διαφορετικές κοινότητες, γλώσσες και ιστορίες αναταράσσουν τις καθιερωμένες τοπογραφίες του έμφυλου και εθνικού υποκειμένου και επιτρέπουν την παραγωγή μιας νέας, μγαδικής συνείδησης.

Η διαπλοκή των εθνικών και εθνικιστικών λόγων με τις έμφυλες ουσιοκρατικές ταυτίσεις και ιεραρχίες αποτυπώνεται εμβληματικά στον βαθιά αμφιθυμικό τρόπο με τον οποίο η μορφή της γυναίκας –υπαγμένη στερεοτυπικά στο πεδίο της ετεροκανονικής, πατριαρχικής μητρότητας και οικιακότητας– επιστρατεύεται ως ηθικό και

εθιμικό σημαίνον της εθνικής κοινότητας. Το έθνος εννοιολογείται με όρους οικιακού/οικογενειακού κοινού τύπου (π.χ. πατρίδα, *patria*, motherland), όπου η γυναίκα-ως-μητέρα χρίζεται θεματοφύλακας των πατρογονικών θεσμών και των φυσικών ορίων του «οίκου» (Athanasiou, 2006, Βεντούρα, 1993, Kandiyoti, 1994, Layoun, 2001, Mayer, 2000, McClintock, 1995, Τιμπιρίδου, 1995, Yuval-Davis, και Anthias, 1989). Τα γυναικεία σώματα, εννοιολογημένα με όρους θηλυκοποιημένης οικιακότητας και εθνικής οικειότητας, είναι το πεδίο όπου η φαντασιακή κοινότητα του έθνους συνέχεται με βιολογικούς δεσμούς ετεροκανονικής αναπαραγωγής και ενσαρκώνεται ως αυθεντική, φυσική κοινότητα. Έτσι, η θηλυκοποιημένη και αναπαραγωγική ετεροσεξουαλικότητα, που παραμένει «στη θέση της» ακόμη κι όταν «κυκλοφορεί» ή βρίσκεται «εν κινήσει», διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο στους τρόπους με τους οποίους συγκροτείται το εθνικό και διεθνικό φαντασιακό. Όπως έχει δείξει οι Aiwha Ong και Michael Peletz (1995), τα γυναικεία σώματα έχουν στερεοτυπικά χρησιμοποιηθεί για να σηματοδοτήσουν την (απειλητική) υπέρβαση των κοινωνικών συνόρων και οριοθετήσεων. Κάποια σημασμένα σώματα, προσδιορισμένα μέσω έμφυλων και φυλετικών κατηγοριών, ενσαρκώνουν το κατώφλι ταυτότητας/διαφοράς, καθώς τυποποιούνται ως εγγενείς φορείς είτε της πάγιας ταυτότητας είτε της επικίνδυνης διαφοράς. Στο πλαίσιο αυτό, ήδη από το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα, η σεξουαλικότητα των μεταναστριών έχει κατασκευαστεί ως απειλή για την εθνική ασφάλεια. Η Eithne Luibhéid (2002) έχει δείξει πώς τα σύνορα των ΗΠΑ έχουν γίνει ιστορικά πεδίο όχι μόνο πειθαρχικού ελέγχου της γυναικείας σεξουαλικότητας, αλλά και κατασκευής και διαπραγμάτευσής της: από τον αποκλεισμό των Γιαπωνέζων γυναικών προκειμένου να μειωθεί ο δείκτης γεννητικότητας των Ιαπωνο-Αμερικανών τη δεκαετία του 1920, έως τις κρατικές προσπάθειες διαχωρισμού των Κινέζων μεταναστριών σε «συζύγους» και «πόρνες», καθώς και τις απελάσεις λόγω ομοφυλοφιλίας, το εθνικό σύνορο χαράσσεται και φυλάσσεται με όρους έμφυλους και σεξουαλικούς.

Τι γίνεται, λοιπόν, με υποκείμενα που δεν μένουν «στη θέση τους» (ακόμη και όταν ακινητοποιούνται) ως προς τα έμφυλα προϋποτιθέμενα του εθνικού και του διεθνικού-διασπορικού ανήκειν, αλλά και ως προς τις εθνικές νόρμες του φύλου, της επιθυμίας και της σεξουαλικότητας; Πώς υλοποιούν και πώς διαπραγματεύονται την επισφαλή θέση τους στον οίκο και στο έθνος, αλλά και την απόστα-

ση ή τη φυγή τους από αυτά (Papadopoulos et al, 2008); Πώς κυκλοφορούν αυτά τα σώματα στους διεθνικούς χώρους της παγκόσμιας οικονομίας και πώς οι διαδρομές τους μετατοπίζουν τα σύνορα (Biemann, 2000); Καλούμαστε, σε θεωρητικό και αναλυτικό επίπεδο, να αναγνωρίσουμε και να ανασκευάσουμε τόσο τον εθνοκεντρισμό της κούρη θεωρίας όσο και την ετεροκανονική προκατάληψη των διασπορικών, μετααποικιακών και μεταναστευτικών σπουδών, προκειμένου να είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε ό,τι έχει καταστεί μη-αναγνωρίσιμο στη διασπορά και στη διεθνικότητα (αλλά και στις σπουδές διασποράς και διεθνικότητας): το μη-καθαρό, το μη-οικείο και το μη-οικιακό, το μη-αναπαγωγικό. Καλούμαστε, με άλλα λόγια, να προβληματοποιήσουμε τον τόπο ως πεδίο του ανήκειν με την έννοια του οντολογικού εντοπισμού, της ταύτισης ή της ουσιοκρατικής διαφοράς και να σκεφτούμε το ανήκειν και το μη-ανήκειν ως επιτέλεση (Bell, 1999· Butler και Spivak, 2007· Khanna, 2010).

Με την έννοια αυτή, είναι καθοριστική η συμβολή της φεμινιστικής κριτικής, η οποία εισάγει τη δυναμική της μη-ταύτισης στο αίσθημα του τόπου, προκειμένου να αποδομήσει το στερεότυπο ιδίωμα του οίκου ως τόπου ασφάλειας και θαλπωρής, αλλά και αυτό της οικόσιτης θηλυκότητας στο πρότυπο του «αγγέλου του σπιτιού». Παρά τις κυρίαρχες προσλήψεις που υπογραμμίζουν την εν-τόπια οικειότητα ως συστατικό στοιχείο του τόπου (και) της θηλυκότητας, εδώ η προσοχή στρέφεται προς την εκ-τόπιση, την απο-ξένωση και την κριτική απο-οικείωση, που επιτρέπει εναλλακτικές επαν-οικειώσεις τόσο του φύλου όσο και του τόπου και του συνόρου (βλ. Massey, 1994· Papailias, 2003· Rose, 1993· Seremetakis, 1996· Βαΐου και Στρατηγάκη, 2009· Γιαννακόπουλος και Γιαννιτσιώτης, 2010). Έτσι, θα λέγαμε ότι η φεμινιστική κριτική ενδιαφέρεται για τις διαδικασίες και τις δοκιμασίες μέσω των οποίων η κατάκτηση ενός «δικού σου δωματίου», για να επικαλεστούμε τη Βιρτζίνια Γουλφ, ενέχει την πρόκληση της αναμέτρησης με τον «άγγελο του σπιτιού», δηλαδή το φάντασμα της οικόσιτης γυναίκας-μητέρας (1966, 1998).⁴

4. Η Βιρτζίνια Γουλφ αναφέρεται στον «άγγελο του σπιτιού», στο δοκίμιό της «Professions for Women». Η φράση ανήκει στο ποίημα «The Angel in the House» του Coventry Patmore (1854), που ήταν εξαιρετικά δημοφιλές κατά το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα αλλά και μέσα στον εικοστό. Ήταν μια εξιδανικευμένη εξιστόρηση της γνωριμίας του συγγραφέα με τη σύζυγό του Emily, την οποία παρουσίασε στο ποίημα ως επιτομή της ιδεώδους θηλυκότητας. Ο «άγγελος του σπιτιού» αναφερόταν στις γυναίκες που ενσάρκωναν το κανονιστικό ιδεώδες της βικτοριανής θηλυκότητας:

Όπως το ανήκειν δεν αναφέρεται απλώς στην εντοπιότητα ή στον οντολογικό και οντοπολογικό⁵ εντοπισμό του υποκειμένου σε μια συγκεκριμένη επικράτεια, έτσι και το φύλο δεν εμπίπτει σε ανάλογες ουσιοκρατικές επιχειρήσεις εντοπισμού. Το φύλο ανάγεται σε μια παραθετική και διαρκώς αστάθμητη επιτελεστική τροχιά (ή «συμπυκνωμένη ιστορικότητα», σύμφωνα με τη διατύπωση της Judith Butler [1997]) που περιπλέκει, απεδαφοποιεί και θέτει σε δοκιμασία τους τρόπους με τους οποίους «ανήκουμε» στο φύλο μας ή αυτό μας «ανήκει», αλλά και τους τρόπους με τους οποίους «περνάμε» (ή όχι) για έμφυλα και φυλετικά προσδιορισμένα σώματα (Butler, 2008 [1993]). Τα τραύματα και οι κριτικές δυνατότητες της απο-οικείωσης και της εναλλακτικής επαν-οικείωσης αποτυπώνονται σε ποικίλες μελέτες της κούρη μετανάστευσης και διασποράς. Ο David Eng (1997) έχει περιγράψει την κούρη μετανάστευση ως τραυματικό εκτοπισμό από τον τόπο καταγωγής και τις ετεροκανονικές του θεμελιώσεις και προδιαγραφές. Οι εργασίες της Gayatri Gopinath (1997, 2003, 2005) σχετικά με τη γυναικεία κούρη νοτιοασιατική διασπορική υποκειμενικότητα έχουν συμβάλει ουσιαστικά στη διατύπωση μιας θεωρίας της διασποράς πέρα από τις καθιερωμένες νοσταλγικές οπτικές της κοινοτικής αυθεντικότητας και της πατρογοναμμικής αιματοσυγγένειας. Επίσης, η Anne-Marie Fortier (2003) έχει διερευνήσει τις διαφορετικές επικλήσεις και επιτελέσεις του τόπου/οίκου καταγωγής στο πλαίσιο της κούρη μετανάστευσης και, ειδικότερα, τις πολυεπίπεδες μορφοποιήσεις του ως φυγή, επιστροφή και οικείωση ή παραγωγή ενός νέου οικείου τόπου [homing]. Σ' αυτές τις θεωρήσεις που αναφέρουμε ενδεικτικά αλλά και σε άλλες, για κάποια υποκείμενα το «να είσαι σπίτι» εμπεριέχει ήδη τη μετακίνηση ως ανάγκη ή/και ως επιθυμία, καθώς η κούρη υποκειμενικότητα μετατοπίζει επιτελεστικά τα όρια και τα σύνορα της υλικής, συναισθηματικής και συμβολικής επικράτειας του σπιτιού-οίκου-τόπου οικειότητας.⁶

Η βιοπολιτική πολιτιότητα ή ιδιότητα του πολίτη – με όλες τις έμφυλες και εθνικές/εθνοτικές/φυλετικές προϋποθέσεις της – ασκείται και διακυβεύεται μέσω «κοινών τόπων» συσχετικότητας και ετε-

πειθήνιες στο σύζυγο, αφοσιωμένες στα παιδιά, άριστες στις τέχνες του σπιτιού.

5. Με τον όρο «οντοπολογία», ο Ζακ Ντεριντά (1995) εννοεί την αξιωματική σύνδεση ανάμεσα στην οντολογική αξία της παρουσίας και στη σταθερά προσδιορισμένη τοπικότητα –π.χ., του εδάφους, ή του γενέθλιου τόπου.

6. Βλ. επίσης, Berlant και Freeman, 1992· Chiang, 1998· De Genova, 2010· Luibheid και Cantu Jr., 2005.

ροποίησης, οικείωσης και αποξένωσης. Στο πλαίσιο της βιοπολιτικής πολιτειότητας, οι λόγοι της κοινωνικής θεραπευτικής συγκροτούν ένα πλαίσιο μεταπολιτικής συναίνεσης και εξαλείφουν τα ίχνη των εξουσιαστικών σχέσεων που τους οργανώνουν. Τα αφηγήματα της κοινωνικής θεραπευτικής, που βασίζονται στην παραγωγή και χειραγώγηση «ευπαθών κατηγοριών», αναγνωρίζουν το εθνικό κράτος ή τον ιδιώτη χορηγό ως φορέα ευεργεσίας, μιας σκληρής όσο και αναπόφευκτης αγωγής. Η ιστορία κοινωνικού τραυματισμού του «άλλου» ή της «άλλης», του ξένου ή της ξένης λόγω εθνικής, σεξουαλικής ή άλλης διαφοράς, γίνεται αιτία αποκλεισμού ή και όρος πειθαρχικής και αναμορφωτικής συμπερίληψης. Σε κάθε περίπτωση, μέσω αυτών των τεχνολογιών εργαλειοποίησης του τραύματος και μετατροπής των υποκειμένων σε ξένα σώματα και επισφαλείς ζωές, οι κάθε λογής «ξένοι» και «ξένες» αποκρηύσσονται, αποφεύγονται, ή εντοπίζονται, πειθαρχούνται, ελέγχονται και «μπαίνουν στη θέση» τους. Σε αυτά τα συμφραζόμενα είναι που αναδύεται άλλωστε και ένα διεθνές καθεστώς ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συμφύεται με καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και θεμελιώνεται στη διαχείριση της αρωγής και της ενσυναίσθησης (Ticktin, 2011). Όταν αιτούντες άσυλο σε διάφορα ευρωπαϊκά συμφραζόμενα καλούνται να πείσουν για την «αλήθεια» του αιτήματός τους μέσω ιατρικών και ψυχιατρικών διαγνώσεων, η έννοια του τραύματος ή της ευπάθειας αναδύεται ως νοσογραφική κατηγορία-πιστήριο που επιστρατεύεται από τις εκάστοτε πολιτικές παροχής ασύλου προκειμένου να πιστοποιούνται θεσμικά οι βιοϊστορίες της πολιτικής βίας (Fassin, 2005).

Στα σύγχρονα συμφραζόμενα του νεοφιλελευθερισμού, οι διαχωριστικές γραμμές που περιγράφουν τα όρια του πολιτικού σώματος βαθαίνουν ακόμη περισσότερο, καθώς η «κρίση» γίνεται πρόσφορο έδαφος για την εμπέδωση και νομοποίηση καθεστώτων νόμου και τάξης, με γνώμονα την εθνική ασφάλεια και την οικογενειακή γαλήνη. Η διαχειριστική και τεχνοκρατική λογική του εθνο-νεοφιλελευθερισμού διαπλέκεται με τη μικροπολιτική του ηθικού πανικού που εντείνει την ξενοφοβία, την πατριαρχία και την ομοφοβία. Η ηθική και συμβολική νομοποίηση της ακροδεξιάς και των αντι-μεταναστευτικών κομμάτων είναι μια μόνο όψη αυτής της αστυνομευμένης τάξης (με όρους του Jacques Rancière [2004]) που θεμελιώνεται στην αναζωογονημένη ρουτίνα της εθνικής αρρενωπότητας. Στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου προγράμματος και των αφηγημάτων της κρίσης, η εθνική και διεθνική αρρενωπότητα συνυφαίνεται με τις στρα-

τηγικές θηλυκοποίησης του έθνους, σύμφωνα με τις οποίες αυτό προβάλλεται ως ευάλωτο αντικείμενο πατριωτικής αγάπης αλλά και ως ηρωικά ανθιστάμενο στις «ξένες επιβουλές». Το χρηματιστηριακό κεφάλαιο καταγγέλλεται με όρους εθνικιστικούς, καθώς η κρίση εκλαμβάνεται ως συνωμοσία «ξένων κέντρων» κατά του ελληνικού έθνους. Ενίοτε και κάποιες εκδηλώσεις διεθνούς αλληλεγγύης προς τον «ελληνικό λαό» διαπνέονται από πνεύμα φολκλορικής ανάτασης μέσω της επιστράτευσης πάγιων σημαινόντων της εθνικής «πολιτισμικής διαφοράς»: το συρτάκι, ο «Ζορμπάς» και η γαλανόλευκη επιστρατεύονται, ίσως με τις καλύτερες προθέσεις, ως κατεξοχήν σύμβολα υπεράσπισης μιας ουσιολογικά προσδιορισμένης τοπικής και εθνικής ταυτότητας απέναντι στην «ξένη επίθεση». Επιτελείται, έτσι, αυτό που ο Mahmood Mamdani (στο Brown, 2006:167) αποκαλεί «πολιτισμοποίηση» της πολιτικής σύγκρουσης.

Αρθρώνεται, έτσι, μια νεοαποικιακή διαλεκτική, όπου η «Ελλάδα» παρουσιάζεται ως «ξένο σώμα» της Ευρωζώνης και οι «Έλληνες» κάτι σαν εσωτερικοί μετανάστες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ ταυτόχρονα η κρίση γίνεται εργαλείο εθνικής και ετεροκανονικής παραγωγής υπεξούσιων υποκειμένων και εντατικοποίησης της αντιμεταναστευτικής πολιτικής. Το εθνικό κράτος, με τη συνδρομή ιδιωτικών φορέων αστυνόμευσης, αποκαθίσταται ως εθνο-πατριαρχικός μηχανισμός επιτήρησης συνόρων και ρουτινοποίησης αποκλεισμών. Έτσι, η κρίση γίνεται εφάληριο για μια πολιτική της κυριαρχίας μέσω διαδικασιών μειονοτικοποίησης και χάραξης συνόρων που αφορούν, ταυτόχρονα και αδιάρρηκτα, το φύλο, το έθνος, τη γλώσσα, την ταξική και οικονομική θέση. Οι πολιτικο-οικονομικές συνθήκες επιβολής και επιμερισμού της επισφάλειας συνυφαίνονται τόσο με την ξενοφοβία, την ισλαμοφοβία, τον αντισημιτισμό και τον κάθε είδους ρατσισμό, όσο και με τον σεξισμό και την ομοφοβία. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του τότε υπουργού Υγείας κ. Α. Λοβέρδου, ο οποίος χαρακτήρισε «μεγάλο πρόβλημα της πόλης την αδήλωτη παράνομη πορνεία και τη σχέση της με το πρόβλημα της διάδοσης του AIDS», ενώ τόνισε ότι η αδήλωτη πορνεία είναι πρόβλημα της ελληνικής οικογένειας, καθώς η μετάδοση γίνεται «από την παράνομη μετανάστρια στον Έλληνα πελάτη, στην ελληνική οικογένεια» (*Ελευθεροτυπία*, Παρασκευή 16 Δεκεμβρίου 2011). Έτσι, η «αστάθεια» και η «κρίση» λειτουργούν στερεωτικά και σταθεροποιητικά των σχέσεων εξουσίας που αφορούν τις αλληλένδετες έμφυλες, εθνικές και φυλετικές νόρμες.

Σε μια ιστορική συνθήκη παγκοσμιοποιητικής διακυβέρνησης που κυριαρχείται από τη βιοπολιτική του ξεριζωμού, της περιχαράκωσης, της εντόπισης και της επαναπροώθησης, οι μετακινήσεις, οι αποχωρισμοί, οι εγκαταστάσεις και οι μετεγκαταστάσεις σωμάτων και κοινοτήτων διαμεσολαβούνται από έμφυλες συγκροτήσεις του ανήκειν, της ταυτότητας, της διασποράς, του έθνους και της διεθνικότητας, των ορίων και των συνόρων. Αναδύονται νέες και σύνθετες μορφές εμφυλοποίησης του οίκου, της πατρίδας, της μητρόπολης, της διασυνοριακής σχέσης και του διασπορικού ανήκειν· αναδύονται νέες περιστάσεις μιας βιοπολιτικής του φύλου και της φυλής (Ziarek, 2008). Σε αυτά τα μετακινούμενα πεδία και τις μετατοπιζόμενες επιτελεστικές γεωγραφίες έμφυλων και σεξουαλικών υποκειμενικοτήτων, ταυτίσεων και αποταυτίσεων, τίθενται σε δοκιμασία και αμφισβήτηση τόσο η ρομαντικοποίηση της κινητικότητας ως εκούσιας και υπερβατικής περιήγησης όσο και η φυσικοποίηση των κατηγοριών του οίκου, της πατρίδας και της εστίας ως ευμενούς καταγωγικής και εδαφικής ταυτότητας (Ahmed, Castañeda, Fortier, Sheller, 2003).

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο χωροποιημένων και εμφυλοποιημένων σχέσεων εξουσίας, ούτε η κινητικότητα σημαίνει ελευθερία κινήσεων, ούτε η εγκατάσταση υποδηλώνει ακινησία και καθήλωση. Η ελευθερία κινήσεων κάποιων σωμάτων μπορεί να ενέχει ή να επιφέρει την ακινησία άλλων, ενώ η εγκατάσταση κάποιων ενδέχεται να συνεπάγεται τον εκτοπισμό άλλων. Το «εδώ» και το «εκεί» της σύγχρονης διεθνικής βιοπολιτικής δεν συνιστούν αυτοτελείς χωρικές οντότητες με ευδιάκριτα και σταθερά χαρακτηριστικά ταυτότητας ή διαφοράς. Η περιβόητη ευελιξία του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου κόσμου συνυφάνεται με –και εξαρτάται από– συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας, μηχανισμούς ταυτοτικής παγίωσης, συνοριακούς ελέγχους και καθεστώτα τοπο-θέτησης, που ρυθμίζουν ποιοι και ποιες ανήκουν και ποιοι και ποιες όχι (Fassin, 2001· Αθανασίου, 2007). Είναι χαρακτηριστική, από αυτή την άποψη, η έννοια «ευέλικτη πολιτειότητα» [flexible citizenship] της Aihwa Ong, η οποία έχει δείξει με την εθνογραφική της έρευνα στην κινεζική διεθνικότητα ότι οι διασυνοριακές και διασπορικές μετακινήσεις ρυθμίζονται από διαδικασίες εθνο-κρατικής, μετα-εθνικής, κεφαλαιακής, σωματικής και οικογενειακής κυβερνολογικής [governmentality], που περι-ορίζει και ανατοποθετεί την παγκόσμια και παγκοσμιοποιητική «ευελιξία» (1999).

Έτσι, οι διαδρομές, οι διαφυγές, οι διαμονές, οι διαβάσεις, τα καταφύγια, τα περάσματα, οι εκτοπίσεις, οι απελάσεις, οι στροφές και

οι επιστροφές δεν μπορούν να αναχθούν σε υπολογιστικές ατομικές στρατηγικές αλλά ούτε σε επιφαινόμενα ενός καταναγκαστικού ή ρυθμιστικού πλαισίου. Με άλλα λόγια, δεν χωρούν σε μονολιθικά και μηχανιστικά ερμηνευτικά σχήματα είτε υπερτίμησης είτε απάλειψης της υποκειμενικότητας. Με δεδομένες τις γεωπολιτικές ιεραρχίες της βιοπολιτικής των συνόρων και των ορίων που ορίζουν την ασύμμετρη διευθέτηση της τρωτότητας σε διαφορετικά πολιτικά συγκείμενα της παγκόσμιας συνθήκης, αποδεικνύεται ανεπαρκής και προβληματική η λογική των διπολικών αντιθέσεων, του τύπου «ελεύθερη βούληση»–«θυματοποίηση». Η πρόκληση είναι να εργαζόμαστε δημιουργώντας κάθε φορά εννοιολογικά και αναλυτικά πλαίσια που είναι σε θέση να πραγματευτούν την κατασταλτική, ρυθμιστική και διαχειριστική λογική των συνόρων και των διαβάσεων χωρίς ωστόσο να ολισθαίνουν στην αναπαραγωγή των μεγάλων αφηγήσεων της θυματοποίησης, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει, με πολλές αναπαραστάσεις του «trafficking», οι οποίες τείνουν να καθλώνουν τη μορφή της «μετανάστριας» σε μια σταθερή ταυτότητα ακροαίας, αξιοθρήνητης ή/και επικίνδυνης τρωτότητας, ενώ αφήνουν στο απυρόβλητο της κριτικής τον ρόλο που παίζουν τα κρατικά και διακρατικά καθεστώτα ρύθμισης της μετανάστευσης στη διαδικασία έκθεσης κάποιων γυναικών στη βία του trafficking. Η κατάδειξη και διερεύνηση των βίαιων συνθηκών εργασιακής εκμετάλλευσης (σε συνδυασμό με την απαγόρευση μετακίνησης, τη στέρηση νομικών εγγράφων, κ.τ.λ.) είναι σημαντική στο βαθμό που φωτίζει τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας που διαπερνούν την παγκοσμιοποίηση της (σεξουαλικής) εργασίας, ωστόσο δεν συνεπάγεται μια αυτονόητη καταφυγή στα στερεότυπα της ευάλωτης θηλυκότητας. Προφανώς το αντίδοτο στην αφήγηση της θυματοποίησης δεν μπορεί να είναι η εξιδανικευτική υπερτίμηση των δυνατοτήτων δράσης των υποκειμένων, η οποία μοιάζει να ταυτίζει τη διεθνικότητα με τον ευφορικό νομαδισμό των κοσμοπολίτικων ελίτ και δεν λαμβάνει υπόψη τις πολλαπλές «εξαιρέσεις» ακινητοποίησης, καθήλωσης και εγκλεισμού. Οι φεμινιστικές οπτικές της μετανάστευσης επιχειρούν να μετατοπίζουν την αναλυτική μέριμνα από τη στερεοτυπική θυματοποίηση στην ανάλυση των όρων της παραγωγής και της επιτέλεσης της πολιτικής υποκειμενικότητας, διερευνώντας, για παράδειγμα, πώς τα καθεστώτα ρύθμισης της συνοριακής εισόδου επηρεάζουν τις ζωές των γυναικών που βρίσκονται μέσα στα δίκτυα του «trafficking» είτε έχοντας εξαναγκαστεί είτε όχι· ή, διερευνώντας όχι μόνο τον απο-

κλεισμό αλλά και τις λεπτές αποχρώσεις της «διαφοροποιημένης συμπεριλήψης» των μη-πολιτών στο πλαίσιο των καθεστώτων μετανάστευσης και απέλασης που επικρατούν στη νοτιοανατολική Ευρώπη (Andrijasevic, 2009, βλ. και Βαΐου και Στρατηγάκη, 2009). Η έρευνα της Rutvica Andrijasevic έχει δείξει ότι οι περιοριστικές ρυθμίσεις της μετανάστευσης, που υποτίθεται ότι στοχεύουν στην αναχαίτιση του trafficking και της παράνομης διακίνησης ανθρώπων, στην πραγματικότητα καταλήγουν να ευνοούν τους τρίτους παράγοντες (άτομα ή φορείς) που οργανώνουν το trafficking, καθώς τους επιτρέπουν να μετατραπούν σε ένα σύστημα συμπληρωματικό ή εναλλακτικό του ισχύοντος καθεστώτος ρύθμισης της μετανάστευσης (Andrijasevic, 2003, 2007).

Αλλά και η έμμισθη οικιακή εργασία αναδεικνύεται τα τελευταία χρόνια σε πεδίο προβληματοποίησης της άκαμπτης και ουσιοκρατικής διάξευξης ανάμεσα στη δράση των υποκειμένων και στους δομικούς, εξουσιαστικούς περιορισμούς. Και στο πεδίο αυτό δεν είναι δυνατή μια οριστική, προγραμματική και μονομερής αναλυτική εστίαση με όρους του αν αυτή η φυλετικά προσδιορισμένη (ως κατεξοχήν αρμόζουσα σε μετανάστριες, και μάλιστα ορισμένης εθνοπολιτισμικής προέλευσης) και βαθύτατα έμφυλη (κατεξοχήν «γένους θηλυκού» και κατά συνέπεια κοινωνικά υποτιμημένη και επισφαλής) εργασία μπορεί να αποτελεί στρατηγική αυτονόμησης ή/και μηχανισμό περαιτέρω υποταγής των οικιακών εργαζόμενων στις έμφυλες, εθνοτικές και ταξικές προδιαγραφές της υποκειμενικότητας (Anderson, 2000· Ehrenreich και Hochschild, 2003· Hantzaroula, 2008· Parreñas, 2001· Βαΐου και Στρατηγάκη, 2009· Καμπούρη, 2007· Λαζαρίδου, 1995· Παπαταξιάρχης, Τοπάλη, Αθανασοπούλου 2009· Τοπάλη, 2006· Quack, Papagaroufali, Thanopoulou 1993· Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Παρόμοιες επεξεργασίες πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της εισαγωγής της προβληματικής του φύλου στην ανάλυση της επισφάλειας, που αποτελεί καταστατική όψη της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης της εργασίας στη σύγχρονη παγκόσμια οικονομία: η επισφάλεια δεν εκλαμβάνεται ως συνθήκη θυματοποίησης των γυναικών ούτε ως ευκαιρία νοσταλγικής εξιδανίκευσης παλαιότερων, δήθεν «ασφαλέστερων» εργασιακών καθεστώτων, ιδιαίτερα αν αυτά συνεπέφεραν μια «σταθερή ζωή» θεμελιωμένη στις προδιαγραφές της οικοκεντρικής θηλυκότητας (Fantone, 2006, βλ. και Federici, 2006). Στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων, η ανάλυση

της νεοφιλελεύθερης επισφαλαιοποίησης της γυναικείας και μεταναστευτικής εργασίας εκκινεί από το συχνά επισκιασμένο γεγονός ότι η γυναικεία και η μεταναστευτική εργασία ήταν πάντοτε επισφαλής: δευτερεύουσα, υποτιμημένη, αναλώσιμη, αλλά και δομικά απαραίτητη για την κοινωνική αναπαραγωγή των πατριαρχικών και καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας· επίσης, στατική και περιορισμένη στη γεωγραφική και συμβολική επικράτεια του οίκου, αλλά ταυτόχρονα επιτακτικά αναγκαία για τη λειτουργία της «ελεύθερης αγοράς» και για τη διακίνηση του κεφαλαίου. Αρκεί να αναλογιστούμε την άμισθη οικιακή εργασία των γυναικών και την υπερ-εκμεταλλευμένη εργασία πάνω στην οποία στηρίχτηκε η αποικιοκρατική κυριαρχία (Stoler, 1989), αλλά και η μετααποικιακή παγκόσμια οικονομία (Parreñas, 2001, 2008). Η νεοφιλελεύθερη τροπή της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης αναπαράγει και εμποδώνει τις έμφυλες νόρμες της οικιακότητας, ρυθμίζοντας τις μετακινήσεις των γυναικών εντός και εκτός του οικιακού χώρου.

Η λογική της επισφάλειας επιτελείται ρυθμίζοντας ή αποβάλλοντας συγκεκριμένες μορφές έμφυλης ή διεμφυλικής υποκειμενικότητας, ζωής, επιθυμίας, συναισθηματικής σχέσης· μετατρέποντάς τες είτε σε αδιανόητες είτε σε υπονομευτικά διανοητές κι έτσι ελέγξιμες· υποβάλλοντάς τες στη νόμιμη και παράνομη βία του έθνους-κράτους (Butler, 2008 [2004]). Με τέτοιους τρόπους εμποδώνεται η λογική της επισφάλειας και στο πλαίσιο των μεταναστευτικών πολιτικών. Στο πλαίσιο της ευρω-ατλαντικής μετανάστευσης, είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της Victoria Arellano, μιας τρανσέξουαλ Μεξικάνικης μετανάστριας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, που πέθανε το 2007 από επιπλοκές του AIDS, αφού της αρνήθηκαν ιατρική βοήθεια ενώ ήταν υπό κράτηση. Η Arellano μετατράπηκε σε μια θανάσιμη ενσάρκωση έμφυλης και φυλετικής απρέπειας, που η σωματικότητά της εργαλειοποιήθηκε προκειμένου να οριοθετηθεί ο βιώσιμος και αξιοβίωτος εθνικός πληθυσμός. Δεν πρόκειται ασφαλώς για μεμονωμένο περιστατικό, αλλά για μια διαδεδομένη και νομιμοποιημένη πρακτική, στο πλαίσιο της οποίας οι ηγεμονικές κατασκευές του έθνους, της διεθνικότητας και της διασποράς εμποδώνουν την κυριαρχία τους παράγοντας και ταυτόχρονα εκτοπίζοντας, ως «αδύνατα» και «αδιανόητα», τα κούρη διασπορικά υποκείμενα (Gopinath, 1997, 2003).

Την ίδια στιγμή, πολιτικές ασύλου στην Ευρώπη επιστρατεύουν καταχρηστικά τις σεξουαλικές ελευθερίες ως τεκμήριο της φιλελεύθερης «πολιτικής της ζωής», που προσιδιάζει στη δήθεν χειραφετη-

μένη και αντιομοφοβική «Δύση». Στο πλαίσιο αυτό, η διαδικασία αξιολόγησης των αιτήσεων ασύλου στην Ολλανδία συμπεριέλαβε το 2006 την αξιολόγηση της αντίδρασης των υποψηφίων στην προβολή μιας κινηματογραφικής σκηνής με γυναίκες που κολυμπούν ημίγυμνες και μιας σκηνής όπου φιλιούνται δυο άνδρες. Το κράτος εργαλειοποιεί τα γυναικεία και γκέι δικαιώματα ως μηχανισμό προσδιορισμού της ιδιότητας του πολίτη και ελέγχου της εισροής μεταναστών στην εθνική επικράτεια. Ο προσεταιρισμός των δικαιωμάτων αυτών από τις κρατικές αρχές που ρυθμίζουν την πολιτική του ασύλου γίνεται το πεδίο όπου εμπεδώνεται η θριαμβολογία της φιλελεύθερης δημοκρατίας στο όνομα της γυναικείας και γκέι απελευθέρωσης, και ταυτόχρονα εναντίον της. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η πρακτική σφετερισμού του φεμινιστικού λόγου απέκτησε επιτακτική επικαιρότητα μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, όταν μια νεοαποικιοκρατική φιλογυνική ρητορική επιστρατεύτηκε ως εργαλείο νομιμοποίησης του δόγματος της στρατιωτικής επέμβασης. Ας θυμηθούμε πώς χρησιμοποιήθηκε στρατηγικά από τη δυτική συμμαχία επέμβασης στο Αφγανιστάν η μορφή της μαντιλοφορεμένης Αφγανής ως κατεξοχήν σύμβολο ή καρικατούρα της ισλαμικής πατριαρχικής καταπίεσης από την οποία έπρεπε να σώσουν τις γυναίκες οι (αρρενωπές) δυνάμεις της «Δύσης». Έτσι, ο φεμινισμός μετατρέπεται σε εθνική, ιμπεριαλιστική και ρατσιστική ιδεολογία, ενώ οι «γυναίκες» μετατρέπονται σε αντικείμενο ενός πατερναλιστικού και συγκαταβατικού προσεταιρισμού.

Ο σφετερισμός του φεμινισμού στην υπηρεσία της ξενοφοβίας και της εθνικής ιδεολογίας έχει κατά καιρούς γίνει αντικείμενο οξύτατης κριτικής από αντιρατσιστικές, φεμινιστικές, κούρη και μεταναστευτικές συλλογικότητες και διεθνικές συμμαχίες. Ένα παράδειγμα τέτοιας συντονισμένης φεμινιστικής και αντιρατσιστικής δράσης ήταν η καμπάνια «Όχι στο όνομά μας» που πραγματοποιήθηκε πριν από μερικά χρόνια το ευρωπαϊκό δίκτυο NextGENDERation, το οποίο αποτελείται από μελετήτριες σπουδών φύλου, φεμνίστριες ακτιβίστριες και άλλες και άλλους. Η ευρωπαϊκή εκείνη καμπάνια ασκούσε κριτική ακριβώς στους αυτόκλητους υπερασπιστές και όψιμους θεματοφύλακες των γυναικείων δικαιωμάτων. Η εκστρατεία εκείνη αντιπαρατέθηκε στις απόπειρες μετατροπής του φεμινισμού σε νόρμα νομιμοποίησης ξενοφοβικών, ισλαμοφοβικών και εθνοκεντρικών πολιτικών (Next Generation European Network, 2010· Athanasiou, 2012).

Με αντίστοιχες προκλήσεις έρχονται αντιμέτωπες και μορφές αγωνιστικής πολιτικής δράσης, όπως, για παράδειγμα, η οργάνωση «Παλαιστίνιοι/-ες κουήρ για μποϋκοτάζ, απόσυρση επενδύσεων και κυρώσεις» («Palestinian Queers for Boycott, Divestment and Sanctions» [PQPDS]), η οποία εργάζεται στο πεδίο της σύνδεσης ανάμεσα στην αντι-αποικιακή αντίσταση και τους αγώνες εναντίον της έμφυλης και σεξουαλικής κανονιστικής βίας. Η οργάνωση αυτή αντιμάχεται την κατοχή, την κατάσχεση γαιών, την απομείωση των δικαιωμάτων κατοίκων και προσφύγων. Το αιτούμενο τέτοιων κινήσεων δεν είναι η παραγωγή ταυτοτήτων με βάση το τραύμα, όπου διαφορετικές μορφές αδικίας (οικονομική επισφάλεια, κατοχή, σεξουαλική βία, κ.τ.λ.) θα μάχονταν για το ποια είναι βιαιότερη και επαχθέστερη από τις άλλες, αλλά η συγκρότηση χώρων αποσταθεροποίησης και απονομιμοποίησης των κοινωνικών συμβάσεων και αποκλεισμών που καθιστούν κάποιες ζωές και κάποιες επιθυμίες αδιανόητες και αδύνατες. Τέτοιου είδους πρακτικές πολιτικής συστράτευσης καλλιεργούν μια επαγρύπνηση ως προς τα αλληλένδετα κανονιστικά προϋποτιθέμενα μέσω των οποίων μπορούμε να φανταζόμαστε, να αναγνωρίζουμε και να συναισθανόμαστε τι συνιστά αξιοβίωτο βίο, τι συνιστά κριτήριο κοινότητας και τι συνιστά δεσμό αλληλεγγύης στα σύγχρονα διεθνικά και παγκοσμιοτοπικά συμφραζόμενα. Διανοίγουν πεδία όπου εκτίθενται και ενδεχομένως καταρρίπτονται τα επιβεβλημένα όρια που συγκροτούν την τάξη του διανοητού και του αισθητού. Αυτό είναι και ένα από τα κεντρικά αιτούμενα της πολιτικής πράξης στη σύγχρονη συγκυρία: η μετατροπή του κοσμοπολιτισμού, της συνοριακής σύμβασης και του συν-ανήκειν σε πεδία διαρκούς κριτικής ανασήμανσης και πολιτικής αντιδικίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Agamben G., 2005 (1995), *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π. Τσιαμούρας, επιμέλεια-επίμετρο Γιάννης Σταυρακάκης, Αθήνα, Scripta.
- Αθανασίου Α., Γιαννακόπουλος Κ., Διάλλα Ά., Μαρκέτου Π., Χαντζαρούλα Π. (επιμ.), 2009, *Επισφαλής εργασία, «γυναικεία εργασία»: Παρέμβαση με αφορμή την Κωνσταντίνα Κούνεβα*, Αθήνα, Νεφέλη και Ιστορείν/Historein.
- Αθανασίου Α., 2007, «Διαβάσεις και εξαιρέσεις: Αντινομίες της διεθνικότητας στις παρυφές του κοσμοπολιτικού», *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα, Εκκρεμές.

- Anzaldúa G., 2006 (1987), «La conciencia de la mestiza: Προς μια νέα συνείδηση», μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα, Νήσος, σ. 453-471.
- Βαίου Ν., Στρατηγάκη Μ. (επιμ.), 2009, *Το φύλο της μετανάστευσης*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Bauman Z., 2004, *Παγκοσμιοποίηση: Οι συνέπειες για τον άνθρωπο*, μτφρ. Βαλλιάνος Χ., Αθήνα, Θεωρία-Ιδέες-Πολύτροπον.
- Βεντούρα Λ., 1993, «Μετανάστευση γυναικών: Γέννηση και εξέλιξη του επιστημονικού ενδιαφέροντος», *Δίνη*, 6, σ. 230-240.
- Butler J., 2008 (2004), *Ενάλωτη ζωή: Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*, μτφρ. Μ. Λαλιώτης και Κ. Αθανασίου, επίμετρο Α. Αθανασίου, Αθήνα, Νήσος.
- Butler J., 2008 (1993), *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, μτφρ. Π. Μαρκέτου, επιμέλεια και εισαγωγή Α. Αθανασίου, Αθήνα, Εκκρεμές.
- Γιαννακόπουλος Κ., Γιαννιτσιώτης Γ. (επιμ.), 2010, *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Γουόλφ Β., 1998, *Σκοτώνοντας τον άγγελο του σπιτιού*, μτφρ. Τ. Κωνσταντινίδου, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Derrida, J., 1995, *Τα φαντάσματα του Μαρξ*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, Εκκρεμές.
- Foucault M., 2002 (1997), *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρουλία, Αθήνα, Ψυχογιός.
- Hall S., 2003, «Το ζήτημα της πολιτισμικής ταυτότητας», στο S. Hall, D. Held, A. McGrew (επιμ.), μτφρ. Τσακίρης Θ. και Τσακίρης Β., *Η νεωτερικότητα σήμερα: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα, Σαββάλας.
- Καμπούρη Ε., 2007, *Φύλο και μετανάστευση: Η καθημερινή ζωή των μεταναστριών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, τόμ. Π, Αθήνα, Gutenberg/ΚΕΚΜΟΚΟΠ.
- Καρούδης Β., 1996, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Κούρτοβικ Ι., 2001, «Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και τη νομιμότητα (Δελτίο εγκληματικότητας)», στο Μαζβάνης Α., Παρσάνογλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Λαζαρίδου Γ., 1995, «Οικιακές βοηθοί από Φιλιππίνες και Αλβανία», Ευρωπαϊκό Φόρουμ Αριστερών Γυναικών (επιμ.), *Εθνικισμός, ρατσισμός, φύλο*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, σ. 47-75.
- Mohanty C. T., 2006 (1995), «Φεμινιστικές συναντήσεις: Εν-τοπίζοντας την πολιτική της εμπειρίας», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα, Νήσος, σ. 473-492.
- Morice A., 2001, «Παγκοσμιοποιημένη εργασία: Από την παγκοσμιοποιημένη μετανάστευση στις ποσοτώσεις», εφημ. *Ελευθεροτυπία (Le Monde)*, 7/1/2001.
- Παπαταξιάρχης Ε., Τοπάλη Π., Αθανασοπούλου Α., 2009, *Κόσμοι της οικιακής εργασίας: Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Sassen S., 2003, *Χωρίς έλεγχο: Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Π. Παπανδρέου, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Srivak G. C., 2006 (1987), «Η γαλλική φεμινιστική θεωρία σε διεθνές πλαίσιο αναφοράς», μτφρ. Π. Μαρκέτου, στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα, Νήσος, σ. 235-279.
- Τοπάλη Π., 2006, «Ασύμπτωτες σχέσεις: Φιλιπινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες ερ-

- γοδότεριες στην Αθήνα», στο Παπαταξιάρχης Ε. (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 297-323.
- Τσιμουρής Γ., 2009, «Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης στη μεταπολεμική Ελλάδα: Ορισμένες υποθέσεις για μια αργοπορημένη σχέση», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας: Πολιτισμός, ιστορία, αναπαραστάσεις*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 293-313.
- Τσιμπριδίου Φ., 1995/6, «Η εθνικιστική ιδεολογία στις συλλογικές αναπαραστάσεις: Έμφυλοι ρόλοι και σεξουαλικότητα μέσα από το λόγο των πολιτιστικών φορέων μιας ακριτικής πόλης», *Δίνη*, 8, σ. 153-179.
- Ψημμένος Ι., Σκαμνάκης, Χ., 2008, *Οικιακή εργασία των μεταναστών και κοινωνική προστασία: Η περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Ξενογλώσση

- Ahmed S., 2000, *Strange encounters: Embodied others in post-coloniality*, Νέα Υόρκη, Routledge.
- Ahmed S. C. C., Fortier A.-M., Sheller M. (eds), 2003, *Uprootings/Regroundings: Questions of home and migration*, Οξφόρδη, Berg.
- Aleinikoff A., 1995, «State-centered refuge law: From resettlement to containment», in Daniel E. V. and Knudsen J. C. (eds), *Mistrusting refugees*, Berkeley, University of California Press.
- Anderson B., 2002, «The new world disorder», in Joan Vincent (ed.), *The Anthropology of Politics: A reader in Ethnography theory and critique*, London, Blackwell.
- Anderson B., 2000, *Doing the dirty work? The global politics of domestic labor*, Νέα Υόρκη, Zed Books.
- Andrijašević R., 2009, «Sex on the move: Gender, subjectivity and differential inclusion», *Subjectivity*, 29 (1), pp. 389-406.
- Andrijašević R., 2007, «Beautiful dead bodies: Gender, migration and representation in anti-trafficking campaigns», *Feminist Review*, 86, pp. 24-44.
- Andrijašević R., 2003, «The difference borders make: (Il)legality, migration and trafficking in Italy among Eastern European women in prostitution», in Ahmed et al., ό.π., pp. 251-271.
- Athanasίου Α., 2012, «Who” is that name? Subjects of gender and queer resistance, or the desire to contest», *European Journal of English Studies*, Special Issue «Gender Resistance», Evgenia Sifaki, Angeliki Spiropoulou (eds), pp. 199-213.
- Athanasίου Α., 2006, «Bloodlines: Performing the body of the “demos”, reckoning the time of the “ethnos”», *Journal of Modern Greek Studies*, Special Issue: «Ethnography and Greece in Late Modernity», Α. Καρακασίδου και Φ. Τσιμπριδίου (eds), 24 (2), pp. 21-68.
- Banks J. A., 2009, «Diversity, group identity, and citizenship education in a global age» 303-323, in J. Banks (ed.), *The Routledge International Companion to multicultural education*, London, Routledge.
- Bell V. (ed.), 1999, *Performativity and belonging*, Λονδίνο, Sage.
- Benjamin W., 1992, *Illuminations*, Arendt H. (ed.), London, Fontana Press.
- Berlant L., Freeman E., 1992, «Queer nationality», *Boundary 2*, 19 (1), pp. 149-180.
- Biemann U., 2000, *Been there and back to nowhere: Gender in transnational space*, Βερολίνο, B Books.
- Brown W., 2006, *Regulating aversion: Tolerance in the age of empire and identity*, Πρίνστον, Princeton University Press.

- Butcher K. F., Morrison Piehl A., 1998, «Recent immigrants: Unexpected implications for crime and incarceration», *Industrial and Labor Relations Review*, 51 (4), pp. 654-679.
- Butler J., 1997, *Excitable speech: A politics of the performative*, Νέα Υόρκη, Routledge.
- Butler J., Spivak G. C., 2007, *Who sings the nation-state?: Language, politics, belonging*, Σικάγο, Seagull Books.
- Caton C. S. and Zacka B., 2010, «Ghraid, the security apparatus, and the performativity of power», *American Ethnologist*, 37 (2), pp. 203-211.
- Cheah P., Robbins B. (eds), 1998, *Cosmopolitics: Thinking and feeling beyond the nation*, Μινεάπολις, University of Minnesota Press.
- Chiang M., 1998, «Coming out into the global system: Postmodern patriarchies and transnational sexualities in the *Wedding Banquet*», in David Eng, Alicia Hom (eds), *Queer in Asian America*, Φιλαδέλφεια, Temple University Press, pp. 374-397.
- Colson E., 2003, «Forced migration and the anthropological response», *Journal of Refugee Studies*, 16 (1), pp. 1-18.
- De Genova N., 2010, «The queer politics of migration: Reflections on “illegality” and incorrigibility», *Studies in Social Justice*, 4 (2), pp. 101-126.
- Deleuze G., 1992, «Postscript on the societies of control», *October*, 59, pp. 3-7.
- Douglas M., 2002, *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*, London, Routledge.
- Ehrenreich B., Hochschild, A. R. (eds), 2003, *Global women: Nannies, maids and sex workers in the new economy*, Νέα Υόρκη, Granta.
- Eng D., 1997, «Out here and over there: Queerness and diaspora in Asian American Studies», *Social Text*, 15 (3-4), pp. 31-52.
- Fantone L., 2006, «A different precarity: Gender and generational conflicts in contemporary Italy». Διαθέσιμο στο: <http://precariousunderstanding.blogspot.com/2007/01/05/a-different-precariety/>
- Fassin D., 2001, «The biopolitics of otherness», *Anthropology Today*, 17 (1), pp. 3-7.
- Fassin D., 2005, «The truth from the body: Medical certificates as ultimate evidence for asylum seekers», *American Anthropologist*, 107 (4), pp. 597-608.
- Federici S., 2006, «Precarious labor: A feminist viewpoint». Διαθέσιμο στο: <http://inthemiddleofthewhirlwind.wordpress.com/precariety-labor-a-feminist-viewpoint/>.
- Ferguson J. και Akhil G., 2005, «Spatializing states: Toward an ethnography of neoliberal governmentality», in Jonathan Xavier Inda (ed.), *Anthropologies of modernity: Foucault, governmentality and life politics*, Οξφόρδη, Blackwell, pp. 105-131.
- Fortier A.-M., 2008, *Multicultural horizons: Diversity and the limits of the civil nation*, Νέα Υόρκη, Routledge.
- Fortier A.-M., 2003, «Making home: Queer migrations and motions of attachment», in Ahmed et al, ό.π., pp. 115-135.
- Gopinath G., 2005, *Impossible desires: Queer diasporas and South Asian public cultures*, Durham, Duke University Press.
- Gopinath G., 2003, «Nostalgia, desire, diaspora: South Asian sexualities in motion», in Ahmed et al, ό.π., pp. 137-156.
- Gopinath G., 1997, «Homo-economics: Queer sexualities in a transnational frame», in Rosemary M. George (ed.), *Burning down the house: Recycling domesticity*, Νέα Υόρκη, Westview/Harper Collins, pp. 102-122.
- Hantzroula P., 2008, «Perceptions of work in Albanian immigrants testimonies and the structure of domestic work in Greece», in Helma Lutz (ed.), *Migration and domestic work: A European perspective on a global theme*, Aldershot, Ashgate, pp. 61-76.

- Hart K., Ortiz O., 2008, «Anthropology in the financial crisis», *Anthropology Today*, 24 (6), pp. 1-3.
- Hart K., 2012, «The roots of global economic crisis», *Anthropology Today*, 28 (2), pp. 1-3.
- Higham J., 1988, *Strangers in the land: patterns of American nativism 1825-1925*, New Brunswick, Rutgers University Press.
- Hill D., 2003, «Global neo-liberalism, the deformation of education and resistance», *Journal for Critical Education Policy Studies*, 1(1), pp. 1-28.
- Hobsbawm E., 1990, *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth reality*, New York, Cambridge University Press.
- Hyndman J., 2000, *Managing displacement: Refugees and the politics of humanitarianism*, Μινεάπολις, University of Minnesota Press.
- Kandiyoti D., 1994, «Identity and its discontents: Women and the nation», in Patrick Williams, Laura Chrisman (eds), *Colonial discourse and post-colonial theory*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, pp. 376-91.
- Kapferer B., 2007, «Anthropology and the dialectic of the Enlightenment: A discourse on the definition and ideals of a threatened discipline», *The Australian Journal of Anthropology*, 18 (1), pp. 72-96.
- Khanna, R., 2010, «Unbelonging: In motion», *Differences*, 21(1), pp. 109-123.
- Layoun M., 2001, *Wedded to the Land? Gender, boundaries, and nationalism in crisis*, Durham, Duke University Press.
- Luibheid E., Cantu Jr. L. (eds), 2005, *Queer migrations: Sexuality, U.S. citizenship, and border crossings*, Μινεάπολις, University of Minnesota Press.
- Luibheid E. 2002, *Entry denied: Controlling sexuality at the border*, Μινεάπολις, University of Minnesota Press.
- Malkki L., 1992, «National Geographic: The rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees», *Cultural Anthropology*, 7, pp. 24-44.
- Malkki L., 1995, *Purity and exile: Violence, memory, and national cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*, Chicago, University of Chicago Press.
- Massey D., 1994, *Space, place and gender*, Cambridge, Polity.
- Mayer T. (ed.), 2000, *Gender Ironies of nationalism: Sexing the nation*, Νέα Υόρκη, Routledge.
- McClintock A., 1995, *Imperial leather: Race, gender and sexuality in the colonial context*, Νέα Υόρκη, Routledge.
- Next Generation European Network, 2010, «Not in our name», <http://www.nextgeneration.net/projects/notinournames/english.html> (accessed: April 10, 2010).
- Ong A., Collier S. (eds), 2005, *Global assemblages: Technology, politics, and ethics as anthropological problems*, Οξφόρδη, Blackwell.
- Ong A., 1999, *Flexible citizenship: The cultural logics of transnationality*, Durham, Duke University Press.
- Ong A., Peletz M. (eds), 1995, *Bewitching women, pious men: Gender and body politics in South-east Asia*, Μπέργλεϊ, University of California Press.
- Papadopoulos D., Stephenson N., Tsianos V., 2008, *Escape routes: Control and subversion in the 21st Century*, Λονδίνο, Pluto Press.
- Papailias P., 2003, «Money of Kurbet is money of blood: The making of a “hero” of migration at the Greek-Albanian border», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29, pp. 1058-1079.
- Parreñas S. R., 2001, *Servants of globalization: Women, migration and domestic work*, Στάνφορντ, Stanford University Press.

- Parreñas S. R., 2008, *The force of domesticity: Filipina migrants and globalization*, Νέα Υόρκη, NYU Press.
- Quack S., Papagaroufali E., Thanopoulou M., 1993, *Female repatriates from Eastern Europe: Comparing problems and strategies of occupational integration in Germany and Greece*. Final Report, Berlin and Athens. European Commission: Employment, Industrial Relations and Social Affairs DG V/A/3 - Equal Opportunities Unit. Document Ref.: V/410/94-EN.
- Rabinow P., Rose N., 2003, «Thoughts on the concept of biopower today».
Διαθέσιμο στο: http://www.molsci.org/files/Rose_Rabinow_Biopower_Today.pdf
- Rancière J., 2004, *Disagreement: Politics and Philosophy*, Μινεάπολις, University of Minnesota Press.
- Rich A., 1986, *Blood, bread, and poetry: Selected prose, 1979-1985*, Νέα Υόρκη, Norton.
- Rose G., 1993, *Feminism and Geography: The limits of geographical knowledge*, Κέμπριτζ, Polity Press.
- Said E., 1993, *Culture and imperialism*, London, Ghatto and Windus.
- Sayad A., 2004, *The suffering of the immigrant*, London, Willey.
- Schmitt C., 1985, *Political Theology: Four chapters on the concept of sovereignty*, Cambridge Mass, MIT Press.
- Seremetakis N., 1996, «In search of the barbarians: Borders in pain», *American Anthropologist*, 98(3), pp. 489-511.
- Stoler A. L., 1989, «Making empire respectable: The politics of race and sexual morality in 20th-century», *American Ethnologist*, 16(4), pp. 634-660.
- Strange S., 1986, *Casino capitalism*, Oxford, Blackwell.
- Ticktin M., 2011, *Casualties of care: Immigration and the politics of humanitarianism in France*, Μπέργλεϊ, University of California Press.
- Walters W., 2006, «Border/controls, European», *European Journal of Social Theory*, 9 (2), pp. 187-203.
- Wimmer A. και Glick Schiller N. G., 2002, «Methodological nationalism and beyond: Nation-state building, immigration and the social Sciences», *Global Networks*, 2 (4), pp. 301-334.
- Woolf Virginia, 1966, «Professions for women», *Collected essays*, Λονδίνο, Hogarth Press.
- Yuval-Davis N., Anthias, F. (eds), 1989, *Women-nation-state*. Λονδίνο, Women's Press.
- Zetter R., 1988, «Refugees and refugee studies: A label and agenda», *Journal of Refugee Studies*, 1 (1), pp. 1-6.
- Ziarek E. P., 2008, «Bare life on strike: Notes on the biopolitics of race and gender», *South Atlantic Quarterly*, 107 (1), pp. 89-105. Διαθέσιμο στο: <http://precariousunderstanding.blogspot.com/2007/01/05/a-different-precarity/>